

ČÁST IV

—
INSTINKT A KULTURA

Kapitola 1

Přechod z přírody do kultury

V předchozí části této knihy jsme se zabývali především rozbořem některých psychoanalytických stanovisek a naše výsledky byly převážně kritické. Pokoušeli jsme se dokázat tezi, že v předkulturních podmínkách neexistuje žádné médium, do něhož by společenské instituce, morální zásady a náboženství mohly být vepsány, ani mechanismus paměti, kterým by se instituce po svém ustanovení tradovaly a udržovaly. Tuto tezi asi nebudou napadat ti, kdo pochopili, že kultura nemůže být vytvořena jediným aktem nebo v jediném okamžiku a že instituce, morální zásady a náboženství nemohou jen tak najednou vzniknout mezi zvířaty, která ještě nepřekročila práh přírodního stavu. Samozřejmě se nespokojíme jen s negativní argumentací. Nechceme jen poukazovat na mylná stanoviska. Naším záměrem je objasnit, jak vlastně kultura skutečně vznikla, a proto je nutné analyzovat vztah mezi kulturními a přírodními procesy.

Chování člověka pod vlivem kultury se zásadně liší od způsobu chování zvířat v přírodě. Člověk používá i v nejpřímitivějším typu kultury nástroje, zbraně a domácí potřeby. Pohybuje se ve společenském prostředí, které mu pomáhá a zároveň ho usměrňuje. Dorozumívá se řečí a rozvíjí tak pojmy racionálně-náboženské i magické povahy. Člověk tedy disponuje materiálním bohatstvím, žije v určitém typu společenského uspořádání, komunikuje pomocí jazyka a je ovládán systémem duchovních hodnot. Toto jsou čtyři základní kritéria, podle kterých většinou klasifikujeme dosaženou kulturní úroveň. Musíme si uvědomit,

že kulturu není nikdy možné pozorovat *in statu nascendi*. Stejně tak nemá význam vytvářet hypotézy o „událostech stojících u zrodu kultury“. Jakým způsobem lze tedy polemizovat o vzniku kultury, nechceme-li se uchýlit k fantastickým hypotézám či tvrzením, která nelze dokázat? Důležité je určit, jakou roli v tomto procesu hrály jednotlivé faktory kulturního vývoje, jaké změny tyto faktory způsobují v psychických vlastnostech člověka a jakým způsobem mohou být tyto vlastnosti ovlivněny jinými než psychickými elementy. Protože jednotlivé faktory kulturního vývoje jsou spolu pevně provázány, můžeme se mnohé dozvědět, budeme-li zkoumat jejich korelace, a to i přesto, že neznáme jejich vývojovou posloupnost a že spekulace o vzniku kultury lze stěží udržet v rámci rozumné argumentace. Tyto korelace musíme zkoumat u kultury plně rozvinuté, avšak můžeme je sledovat zpět k jejím stále primitivnějším formám. Podaří-li se nám touto metodou dospět k pevnému schématu závislosti a objeví-li se u každého kulturního jevu určitá korelační křivka, potom můžeme tvrdit, že každá hypotéza popírající tyto zákonitosti musí být chybná. Můžeme však jít ještě dále: jestliže zákonitosti všech kulturních procesů odkryjí prvořadý vliv určitých faktorů, je nutné předpokládat, že stejné faktory také působily na vznik kultury. Koncept vzniku v tomto smyslu neznamená místo na časové přímce nebo kauzální vztah, ale pouze odhalení těch aktivních faktorů, které působí univerzálně ve všech stadiích vývoje, a které by tudíž měly existovat i na počátku kultury.

Připusťme tedy, že hlavní kulturní jevy musely být provázané a působit simultánně již od samého počátku. Nemohly vznikat postupně a nemohou být zařazeny do žádného schématu časové posloupnosti. Například materiální kultura nemohla vzniknout, dokud se člověk nenaučil používat různé nástroje tradičními technikami, což pocho-

pitelně předpokládá existenci určitých znalostí. Znalosti a tradice by opět nebyly možné bez konceptuálního myšlení a jazyka. Jazyk, myšlení a materiální kultura jsou navzájem propojeny ve všech stadiích vývoje, tedy i v době počátků kultury. Hmotné zajištění života jako bydliště, domácí nástroje a předměty denní potřeby jsou základními korelátory a nezbytnými podmínkami společenské organizace. Ohniště a práh nejsou pouhými symboly rodinného života, ale také skutečnými společenskými faktory při tvorbě příbuzenských vazeb. Morálka je zase silou, bez níž by člověk nebyl schopen překonat své pudy a svou instinktivní výbavu, což je nucen pod vlivem kultury dělat i u těch nejjednodušších technických činností. Nás v tomto kontextu nejvíce zajímají přeměny v instinktivním vybavení, protože jsme se zde dotkli problému potlačených sklonů a přeměněných pudových tendencí, tedy oblasti „nevědomí“. Pokusím se dokázat, že právě nedostatek výzkumu vlivu kultury na lidské instinkty je odpovědný za onu fantastickou hypotézu, která má podat výklad oidipského komplexu. Mým záměrem je ukázat, že potlačení pudů je nezbytnou podmínkou vzniku kultury a že veškeré základy oidipského komplexu i všech ostatních „komplexů“ jsou nezbytnými vedlejšími produkty vzestupného kulturního procesu.

Závěrem se pokusím ukázat, že mezi rodičem a dítětem v kulturním prostředí vznikají incestní pokušení, která by se neměla vyskytovat u zvířat řízených pouze skutečnými instinkty. Musím také konstatovat, že tato pokušení musejí být u člověka tvrdě potlačována, protože incest a organizaci rodinného života nelze sloučit. Součástí kultury je zase výchova, která se neobejde bez donucovací autority. V lidské společnosti je zdrojem autority v rodině otec a vztah mezi otcem a synem vede k potlačené nenávisti i dalším prvkům komplexu.

Kapitola 2 Rodina jako kolébka rodící se kultury

Zásadní změny v mechanismu instinktivních reakcí je třeba zkoumat právě na předmětu našeho současného bádání: na raných formách rodinného života a na přechodu mezi lidskou a zvířecí rodinou. Na lidskou rodinu je soustředěn veškerý zájem psychoanalýzy. Také podle antropologické školy, ke které se hlásím, je rodina nejdůležitější jednotkou primitivních společností.⁶¹ Srovnání námluv, páření, manželských vztahů a rodičovské péče u zvířat a u lidí nám v další části knihy ukáže, v jakém smyslu musí být lidská rodina považována za základní jednotku společnosti a počátek organizace lidstva.

Dříve než plně rozvineme náš argument, musíme si ujasnit jeden fakt. Antropologové se často domnívají, že člověk

⁶¹ Je zřejmé, že za tímto tvrzením, stejně jako za celým textem této knihy, se skrývá předpoklad, že typická forma lidské rodiny je založena na monogamním manželství. Rovněž Dr. Lowie ve své *Primitivní společnosti (Primitive Society)*, zvláště v kapitole iii., má za to, že monogamie zdaleka převládá ve všech lidských společnostech. Zajímavý a významný příspěvek k tomuto problému najdeme v práci *Kontakt národů a střet kultur (Contact of Races and Clash of Culture, 1927)* kapitána Pitta-Riverse, zvláště v kapitolách viii., podkapitoly 1, 2, 3, a xi., podkapitola 1. Kapitán Pitt-Rivers poukazuje na biologický a sociologický význam mnohoženství na nižších kulturních úrovních. Aniž bych se s ním plně ztotožňoval, připouštím, že tuto otázku je třeba znovu promyslet z hlediska, které navrhl. Trvám však na tom, že mnohoženství nalézáme především v roli instituce odlišující ekonomicky silnější třídy společnosti od slabších. Více manželek skýtá náčelníkovi politické a ekonomické výhody, a představuje tak základ jeho výlučnosti.

se vyvinul z pospolitého druhu primátů a že po svých předcích zdědil takzvané „stádní instinkty“. Tato hypotéza je naprosto neslučitelná s názorem, který zde zastávám, totiž že širší pospolitost vzniká pouze a výhradně rozšiřováním rodinných vazeb. Než se pustím do výkladu vzniku společenské organizace z raných příbuzenských skupin, musím poukázat na nepodloženost předpokladu o předkulturní pospolitosti a na zásadní rozdíl mezi společenskostí člověka, která je kulturní vymožeností, a stádností zvířete, jež je vrozená. Než se se „stádním instinktem“ střetám, kdykoli na tuto problematiku v naší debatě narazíme, a neustále dokazovat nedostatky tohoto konceptu, je lepší poukázat na mylnost takového stanoviska hned na začátku.

Podle mého názoru je zbytečné zabývat se problémem, který je výhradně zoologický, a to, zda naši předkové na předlidské úrovni žili v početných stádech a byli nadáni potřebnými vrozenými sklony, které umožňují stádním zvířatům spolupracovat, nebo jestli žili v samostatných rodinách. Otázkou, na niž zde musíme odpovědět, je, zda některá forma lidské organizace může být odvozena od určitého typu pospolitosti u zvířat, tedy jestli lze počátky organizovaného chování člověka sledovat až k nějaké formě zvířecí pospolitosti nebo „stádního instinktu“.

Nejdříve se budeme zabývat pospolitostí u zvířat. Pro mnoho zvířecích druhů je charakteristické, že musejí žít ve více nebo méně početných skupinách a základní problémy své existence řeší vrozenými způsoby spolupráce. Můžeme tedy říci, že tyto druhy zvířat jsou nadány specifickým „stádním“ nebo „pospolitostním“ instinktem? Všechny kompetentní definice se shodují v tom, že instinkt je *stálý vzorec chování spojený s určitými anatomickými mechanismy, jež jsou vázány na jisté organické potřeby*, a že tento vzorec je *uniformní v rámci celého druhu*. Rozmanité metody, kterými si živočichové obstarávají potravu a výživu,

soubor pudů, které dohromady nazýváme pářením, výchova mládat, činnost různých pohybových ústrojí a primitivních obranných i útočných mechanismů, to vše jsou instinkty. Vždy můžeme rozpoznat vazbu instinktu k anatomickému ústrojí, fyziologickému mechanismu a k určitému záměru v ohromném biologickém procesu individuální a druhové existence. Každý jednatel daného druhu se bude vždy chovat identickým způsobem za předpokladu, že souhra vnitřních podmínek jeho organismu a vnějších okolností spustí určitý instinkt.

Co říci o pospolitosti? Je pozoruhodné, že dělba funkcí, koordinace činností a všeobecná integrace kolektivního života je nejvýraznější u nižších forem živočichů, jako jsou různé druhy hmyzu nebo korálové kolonie.⁶² U společenského hmyzu ani u pospolitě žijících savců se však neseťkáváme s anatomickým vybavením, které by sloužilo specifické činnosti „houfování do stáda“. Kolektivní chování zvířat slouží biologickým procesům, zahrnuje všechny instinkty, avšak samo o sobě instinktem není. Můžeme ho považovat za určitou vrozenou složku, všeobecnou modifikaci všech instinktů, která umožňuje živočichům daného druhu spolupracovat při činnostech, jež jsou pro přežití nejdůležitější. Je důležité si uvědomit, že veškeré kolektivní chování zvířat a jejich spolupráce jsou řízeny vrozenými schopnostmi adaptace na prostředí, a nikoli tím, co se nazývá sociální organizace v tom smyslu, v jakém se tento výraz používá pro lidskou společnost. Tento problém jsem podrobněji rozvedl v již zmíněném článku.

Člověk tedy nemohl zdědit pospolitostní instinkt, kterým není vybaven žádný živočich, ale pouze neurčitý „sklon k pospolitosti“. To by znamenalo, že člověk má všeobecnou tendenci spíše ke kolektivnímu než k individuálnímu

⁶² Srovnej s autorovým článkem „Instinkty a kultura“ (Instincts and Culture) v *Nature*, 19. červenec 1924.

nímu způsobu adaptace. Tento předpoklad nám však při řešení žádné konkrétní antropologické otázky příliš nepomůže. Navíc i tato hypotéza o tendenci k pospolitosti je, jak lze ukázat, naprosto chybná. Existuje snad u lidí nějaká tendence vykonávat důležité činnosti pospolitě? Ke splnění jediného kulturního úkolu je člověk skutečně schopen zapojit stále větší počet jednotlivců a násobit tak sílu spolupráce neomezeně. Vyžaduje-li to však situace a typ kultury, dokáže si rovněž s jakýmkoliv typem činnosti poradit sám. Procesy spojené s výživou a uspokojováním tělesných potřeb, jako je sběračství, rybaření nebo zemědělská činnost, je člověk schopen vykonávat samostatně i v kolektivu. V rámci rozmnožovacího procesu je schopen vyvinout kolektivní formy soutěžení o přízeň partnera či skupinové partnerství i přísně individuální formy námluv. Kolektivní péče o potomstvo, vyskytující se například u hmyzu, nemá nic společného s lidskou společností, kde se rodiče starají o své potomky individuálně. Mnoho náboženských a magických obřadů je sice vykonáváno v rámci společnosti, avšak stejně důležitou roli v náboženství hrají individuální iniciační rituály, duchovní zážitky v odloučení a osobní zjevení. V oblasti posvátna nenalezneme výraznější tendence k pospolitosti než v kterékoli jiné sféře kultury.⁶³ Přehled kulturních činností nám tedy neodhalí žádný typ pospolitostních sklonů. Lze říci, že čím dále se vracíme zpět do minulosti, tím více převládá individuální charakter činností, alespoň co se týká hospodářských prací. Nikdy však nejsou vykonávány zcela samostatně a předpoklad některých ekonomů o existenci stadia „individuálního obstarávání potravy“ mi připadá nepravděpodobný.

⁶³ Tento argument jsem rozpracoval podrobně v práci „Magie, náboženství a věda“ (Magic, Religion and Science), in: *Věda, náboženství a realita (Science, Religion and Reality)*, eseje několika autorů sebrané a uspořádané J. Needhamem, 1925.

I v těch nejprimitivnějších kulturách probíhají vedle úsilí jednotlivce i společně organizované činnosti. Nepochybně však platí, že s rozvojem kultury se v ekonomické sféře postupně vytrácí samostatná činnost jednotlivce a je nahrazena kolektivní produkcí ohromných rozměrů. Narazili bychom tak na případ „instinktu“, který se rozvíjí spolu s kulturou, ale to je, jak víme, *reductio ad absurdum!*

Další způsob, jak přistoupit k problému takzvaného „stádního instinktu“, je možnost prozkoumat vazby, které sjednocují lidi do skupin. Tyto vazby, ať už politického, právního, jazykového nebo zvykového charakteru, jsou získané a neobsahují žádný nepodmíněný prvek. Například společná řeč vytváří pouto mezi skupinami lidí na všech úrovních kulturního rozvoje a ostře je odlišuje od těch, s kterými mluveným slovem komunikovat nelze. Jazyk je schopností zcela získanou. Není založen na žádném vrozeném ústrojí, je zcela závislý na kultuře a tradici určitého kmene, tedy na prvcích, které nemohou být vrozené, protože se v rámci stejného druhu různí. Navíc je jasné, že žádný „jazykový instinkt“ nemohl být zděděn po našich zvířecích předcích, kteří se symbolickým kódem nikdy nedorozumívali.

Každá forma organizované spolupráce, na kterou jsme se v našem stručném přehledu zaměřili, je tedy založena na kulturních artefaktech a je řízena konvenčními pravidly. Při vykonávání hospodářských činností člověk užívá nástroje a postupuje podle tradičních metod. Sociální vazby, které sjednocují skupiny spolupracující na hospodářských činnostech, jsou tedy čistě produktem kultury. Totéž platí o vedení válek, náboženských obřadech nebo uplatňování práva. Příroda nemohla člověka vybavit specifickým souborem reakcí na artefakty, tradiční kódy komunikace a zvuky nesoucí význam z toho prostého důvodu, že žádný z těchto prvků nespadá do sféry přírody. Formy a síla

společenské organizace nejsou lidskému společenství vnuceny přírodou, ale kulturou. Vrozený sklon řídit lokomotivu nebo střílet kulometem nemůže existovat jednoduše proto, že tyto mechanismy nebyly předjíhány přírodními podmínkami, v nichž člověk jako biologický druh vznikl.

Každé organizované chování člověka je vždy řízeno prvky, které nepatří do jeho přirozeného vybavení. Z psychologického hlediska je společenská organizace založena na citových vztazích, tedy na složitých, vytvořených postojích, a nikoliv na vrozených sklonech. V praxi je sdružování mezi lidmi vždy spojeno s artefakty, nástroji, nářadím, zbraněmi a materiálními výtvoři, které dalece přesahují přirozené anatomické vybavení člověka. Společenskost člověka je vždy kombinací právních, politických a kulturních faktorů. Není to pouhá totožnost citového impulsu, ani podobnost reakce na tentýž podnět, ale získaný zvyk závisející na existenci uměle vytvořeného souboru podmínek. Vše bude jasnější po následujícím výkladu vzniku společenských vazeb z vrozených sklonů v rámci rodiny.

Můžeme tedy říci, že člověk je nucen jednat ve společném zájmu a jeho organizované chování je jedním ze základních kamenů kultury. Zatímco u zvířat je kolektivní jednání způsobeno vrozeným vybavením, u člověka jde vždy o postupně vybudovaný zvyk. Lidské *sdružování* nabývá na síle podle vyspělosti dané kultury. V případě, že by šlo pouze o *pospolité chování*, muselo by se vytrácet, nebo zůstat konstantní. Opravdový vznik kultury tedy spočívá v zásadní přeměně vrozeného vybavení člověka, během níž se většina instinktů vytrácí, aby byla nahrazena tvárnými, avšak cílenými sklony, které mohou přerůst v kulturní reakce. Společenská integrace takových reakcí je důležitou částí tohoto procesu, ale je možná díky všeobecné tvárnosti instinktů, a nikoliv nějakému zvláštnímu sklonu k pospolitosti.

Lze tedy učinit závěr, že žádný typ lidské organizace nevychází z tendencí k pospolitosti, ani z nějakého specifického „stádního instinktu“. Měli bychom být schopni dokázat, že z tohoto závěru dále vyplývá, že rodina je jediný typ seskupení, které člověk převzal od zvířete. Během procesu přechodu z přírody do kultury se však povaha a složení této jednotky podstatně přeměňuje, ačkoliv její forma zůstává stejná. Skupina složená z rodičů a dětí, trvalost mateřského pouta a vztah otce k potomstvu prokazují jednoznačné analogie mezi lidskou kulturou a světem vyšších živočichů. Avšak jak nad rodinou postupně přebírají kontrolu kulturní vlivy, instinkty, které jsou výlučným regulátorem rodiny primátů, se transformují v cosi, co neexistovalo před člověkem: ve vazby společenské organizace. Nyní se tedy musíme podívat na transformaci instinktivních reakcí v kulturní chování.

Kapitola 3 Páření a říje u zvířat a u lidí

Porovnejme řetězec propojených instinktivních reakcí, který je příčinou dvoření, manželského soužití a vzniku rodiny u zvířat s odpovídajícími lidskými institucemi. Proberme bod po bodu každý prvek námluv a rodinného života antropoidních opů a pokusme se nalézt jejich odpovídající analogie u člověka.

U primátů začíná dvoření změnami v organismu samice. Tyto změny jsou způsobeny fyziologickými faktory a u samce automaticky vyvolávají sexuální reakci.⁶⁴ Samec se začne dvořit podle selektivního typu námluv, který převažuje u daného druhu. Na dvoření se podílejí všichni jedinci v dosahu samice, protože v tomto stavu je pro ně neodolatelně přitažlivá. Říje dává samcům příležitost se před samicí předvést a jí zase vybrat si svého partnera. Všechny faktory určující chování zvířat v tomto stadiu jsou totožné pro všechny jedince daného druhu. Působí natolik jednotně, že pro každý druh zvířat zoologovi postačí jediný popis námluv. Na druhé straně jsou však námluvy u různých druhů natolik odlišné, že pro každý druh je nezbyt-

⁶⁴ V této souvislosti bych čtenáře rád odkázal na pět svazků *Studii k psychologii sexu (Studies in the Psychology of Sex)* od Havelocka Ellise. Autor v tomto díle nikdy neztrácí ze zřetele biologickou povahu regulace rozmnožovacího puđu ve stavu kultury a paralelu mezi zvířecím a lidským společenstvím používá jako důležitý nástroj svého výkladu. Zajímavý komentář k Darwinově teorii pohlavního výběru viz sv. iii, s. 22 a dále (vydání z roku 1919). V tomto svazku také čtenář nalezne všeobecnou kritiku různých teorií pohlavního puđu. Svazek iv pojednává o pohlavním výběru u lidí; svazek vi se zaměřuje na sociologický aspekt tohoto problému.

né vypracovat zvláštní popis. V rámci jednoho druhu jsou individuální či jiné odchylky zanedbatelné a zoolog si je může dovolit pominout.

Je možné, aby antropolog vypracoval takový vzorec mechanismu námluv a páření u lidského druhu? Samozřejmě, že nikoliv. Postačí otevřít jakoukoliv knihu pojednávající o pohlavním životě lidí, ať už klasická díla Havelocka Ellise, Westermarcka a Frazera, nebo vynikající popisy v *Crawleyho Mystické rúži*, abychom zjistili, že existují nespočetné formy námluv a manželství, že období milostných her se liší a že způsob dvoření a získání partnera je v každé kultuře jiný. Pro zoologa je jednotkou druh, pro antropologa příslušná kultura. Jinými slovy, zoolog studuje specifické instinktivní chování určitého druhu, zatímco antropolog zkoumá kulturně podmíněnou reakci.

Podívejme se nyní na tento problém podrobněji. Začneme tím, že u člověka neexistuje nic jako období páření. Znamená to, že muž je k souloži připraven v kterékoliv době a žena může kdykoliv příslušně reagovat. Tento stav, jak všichni víme, pohlavní styk u lidí rozhodně nezjednodušuje. U člověka neexistuje nic, co by působilo s takovou naléhavostí jako počátek ovulace u samic jiných savců. Znamená to však, že by v některé lidské společnosti panoval stav blížící se bezuzdnému souložení? Je nám známo, že i v takových kulturách, v nichž jsou mravy velmi uvolněné, neexistuje a ani nikdy nemohlo existovat nic jako „promiskuita“. Tak především, v každé lidské kultuře nalezneme systémy přesně vymezených tabu, která nařizují přísně izolovat určité skupiny lidí opačného pohlaví, a vylučují tak celé kategorie potenciálních partnerských vztahů. Nejdůležitější z těchto tabu zcela vylučuje možnost páření mezi lidmi, kteří jsou v běžném a přirozeném kontaktu, tedy mezi členy jedné rodiny, rodiči a dětmi, bratry a sestrami. U mnoha primitivních společností nalézáme toto tabu

v rozšířené podobě, kdy zakazuje pohlavní styk mezi celými skupinami lidí. To je zákon exogamie. Druhým závažným tabu je zákaz cizoložství. První zákon ochraňuje rodinu a druhý manželství.

Kultura však neovlivňuje pohlavní pud jen negativně. Kromě zákazů a odpírání existují v každé komunitě také návody na dvoření a recepty, jak probudit u potenciálních partnerů milostná vzplanutí. Rozličná období slavností a tanců, při kterých je možné vystavit na odiv svůj osobní šarm, kdy se marnotratně konzumuje jídlo a užívají různé povzbuzující prostředky, dávají vždy podnět k milostným dobrodružstvím. V takových obdobích se schází mnoho mužů a žen a mladíci se setkávají s dívkami, které nepatří do okruhu jejich rodiny ani sousedství. Velmi často se nehledí na běžné zákazy a chlapci se mohou s děvčaty stýkat, aniž by byli omezováni a kontrolováni okolím. Během těchto období jsou tedy námluvy podporovány různými povzbuzujícími prostředky, slavnostní atmosférou a uměleckými projevy.⁶⁵

Signál ke dvoření a k uvolnění procesu páření tak nedávají změny lidského organismu, ale kombinace kulturních vlivů. Tyto vlivy nakonec samozřejmě působí na lidské tělo a stimulují vrozené reakce tím, že navozují fyzickou blízkost, duševní uvolněnost a dávají příslušné podněty. Pokud není organismus člověka připraven pohlavně reagovat, žádná kultura ho nedokáže přimět k páření. Lidská sexualita však není pouhým automatickým fyziologickým mechanismem, nýbrž složitým systémem, v němž hraje významnou roli umělé prvky. Musíme si tedy uvědomit dvě věci: že lidská sexualita není čistě biologickým mecha-

⁶⁵ Havelock Ellis předložil množství dat o sezónním páření u zvířat a u člověka v esejí *Pohlavní periodičita (Sexual Periodicity)*, sv. i (vydání z roku 1910), zvláště s. 122 a dále. Srovnej rovněž Westermarckovy *Dějiny lidského manželství (History of Human Marriage)*, sv. i, kap. ii.

nismem, ale kombinací fyziologických a psychických procesů, které se odehrávají v určité době, místě a způsobem určeným kulturní tradicí, a že vedle těchto procesů existuje ještě systém kulturních tabu, která působení pohlavního pudu významně omezují.

Podívejme se nyní, jaký je z biologického hlediska význam období říje u zvířat a jaký dopad má absence tohoto období na člověka. U všech živočišných druhů musí být páření selektivní. To znamená, že jedinci obou pohlaví musejí mít možnost srovnání a výběru. Samec i samice musejí dostat příležitost vystavit na odiv své půvaby, uplatnit svou přitažlivost a soupeřit o vyvoleného partnera. Symptomy vitality a tělesné dokonalosti, jako je zbarvení, hlas, fyzická síla i hbitost a dovednost v boji, určují výběr. Možnost volby partnera je zase nepostradatelná součást přirozeného výběru, protože jinak by mohlo dojít k degeneraci druhu. Tato potřeba vzrůstá se stupněm vývoje na evoluční přímce – u nejnižších živočichů není období říje nezbytné vůbec. Je proto jasné, že u nejvyššího živočicha, člověka, se potřeba selektivního páření nemohla vytratit. Spíše je pravděpodobný opačný předpoklad, totiž že u člověka je tato potřeba nejsilnější.

Říje však zvířeti nedává pouze příležitost k výběru partnera, ale také zájem o páření přesně ohraničuje a vymezuje. Mimo období říje je tento zájem potlačen a soutěžení, boje i neodolatelné sexuální touhy jsou z běžného života živočišného druhu dočasně vyřazeny. Uvážíme-li nebezpečí hrozící od vnějších nepřátel a ničivé vnitřní síly, které jsou s pářením spojeny, je pro přežití druhu velmi důležité, aby byl zájem o páření omezen na krátké intenzivní období a mimo ně se neprojevoval.

Co tedy absence období říje pro člověka znamená? Pohlavní pud není omezen na určité období, není podmíněn žádným tělesným procesem, a pokud jde o čistě

fyziologické síly, může se projevit v kterémkoliv okamžiku života muže a ženy. Dokáže člověka kdykoliv odvést od všech ostatních zájmů, a je-li mu nechán volný průběh, vede k rozvolnění všech dosavadních vztahů. Tento pud člověka natolik pohlcuje a prostupuje, že by mohl narušit všechny ostatní lidské činnosti, zničit jakoukoliv rodící se formu spolupráce, stát se vnitřním zdrojem chaosu a slabostí vůči nebezpečím zvnějšku. Jak víme, není to pouhá fantazie. Pohlavní pud byl kamenem úrazu už v dobách Adama a Evy. Je příčinou většiny tragédií, ať už se s nimi setkáváme při četbě dnešních zpráv, v dávné historii, v mýtech nebo v literatuře. Avšak právě na konfliktních situacích v těchto příbězích můžeme vidět, že existují určité síly, které pohlavní pud ovládají, že člověk svému neukojitelnému chtíči nepodléhá úplně a vytváří si zábrany a zavádí tabu, která se pak stávají stejně mocnými jako pud samotný.

Musíme si uvědomit, že tyto zábrany a kulturní mechanismy usměrňující pohlavní život se zásadně liší od obranných mechanismů zvířat v přírodním stavu. U zvířat instinktivní vybavení a fyziologická změna vrhá samce a samici do situace, ze které se mohou vymanit jen tak, že dají přirozeným pudům volný průchod. Člověk je, jak víme, řízen kulturou a tradicí. V každé společnosti nalezneme pravidla, která muži i ženě znemožňují plně podlehnout svým pudům. Brzy si vysvětlíme, jak tato tabu vznikají a na základě jakých sil působí. Zatím postačí, abychom si uvědomili, že síla společenského tabu se nezakládá na instinktu, ale naopak se vždy staví proti určitému vrozenému pudu. Zde jasně vidíme rozdíl mezi výbavou člověka a zvířecím instinktem. Člověk je sice schopen sexuálně reagovat kdykoliv, ale zároveň se podřizuje uměle vytvořeným pravidlům, která tuto reakci omezují. Řada podnětů ke dvoření zase tento pud vyvolává v činnost, zatímco při-

rozený tělesný proces, který by naplno uvolnil aktivní sexuální zájem mezi mužem a ženou, u člověka neexistuje.

Nyní můžeme přesněji formulovat, co míníme *tvárností instinktů*. Způsoby jednání, které jsou nějak spojeny s pohlavním zájmem, jsou u člověka determinovány, pouze pokud jde o jejich konečný cíl. Člověk se musí pářit selektivně, nikoliv promiskuitně. Avšak vyvolání pudu v činnost, podnět ke dvoření a motivy konečného výběru partnera jsou určeny kulturními mechanismy. Tyto mechanismy musejí být určitým způsobem paralelní k těm, které jsou u zvířat součástí přirozeného vybavení. Musejí obsahovat prvek selekce, ochranu výlučnosti, a především musejí zahrnovat tabu zabraňující tomu, aby se pohlavnost neustále vměšovala do běžného života.

Pro tvárnost instinktů u člověka je důležitá absence fyziologických změn, které by jako automatický spouštěcí mechanismus byly biologickou příčinou dvoření. S tím souvisí účinná kontrola sexuálního chování kulturními prvky. Člověk je vybaven pohlavními sklony, ale ty musejí být ještě usměrněny systémy kulturních pravidel, které jsou v každé společnosti odlišné. V následujících částech našeho rozboru bychom měli být schopni přesněji určit, do jaké míry se tyto normy mohou od sebe lišit a jak dalece se mohou odchýlovat od základního živočišného modelu.

Kapitola 4 Partnerské vztahy

Podívejme se nyní na další stadium romance života. Prozkoumejme partnerské svazky, v něž ústí životní cesty člověka i zvířete, neolitického jeskynního muže i lidoopa. V čem vlastně spočívá partnerství u zvířat, zvláště u opů? Páření je vyvrcholením námluv a vede k oplodnění samice. Jakmile otěhotní, říje končí a samice přestává být pro ostatní samce sexuálně přitažlivá. Ne však pro toho, který si ji vybojoval a jemuž se podvolila. Na základě dostupných údajů nelze s určitostí říci, zda se vyšší primáti ve stavu přírody nadále páří i po otěhotnění. Víme však, že samice přestává být přitažlivá pro ostatní samce, zatímco její druh s ní i nadále zůstává. V tom spočívá podstata partnerského svazku u zvířat. Specifická reakce samce i samice na novou situaci, jejich vzájemná náklonnost, tendence samce zůstat se svou družkou, hlídat ji a ochraňovat, živit ji a pomáhat jí, to vše jsou vrozené prvky, z nichž se skládá zvířecí partnerství. Tuto novou fázi života tak charakterizuje nový typ chování a řídí ji nový článek v řetězci instinktů. Abychom tento nový článek odlišili od pohlavního pudu, mohli bychom ho nazvat partnerskou reakcí. Zvířecí svazek není založen ani na neovladatelné vášni partnerů jako v období říje, ani na sexuální žárlivosti nebo vlastnických nárocích samce. Je založen na zvláštním vrozeném sklonu.

V lidské společnosti se povaha partnerského svazku značně liší. Především manželství nevzniká pohlavním spojením. Vyžaduje zvláštní formu obřadního stvrzení a tato společenská smlouva se liší od zákazů a podnětů,

o kterých jsme hovořili v předcházející kapitole. V tomto případě se jedná o zvláštní, tvořivý čin kultury, o jakési stvrzení či punc, který ustanovuje nový vztah mezi dvěma lidmi. Tento vztah čerpá svou sílu nikoliv z instinktu, ale ze společenského tlaku. Nový partnerský svazek stojí nad biologickým poutem. Dokud se tento tvořivý čin neuskuteční, dokud manželství není uzavřeno formou příslušející dané kultuře, žena a muž se mohou navzájem pohlavně stýkat a žít spolu jak často a jak dlouho chtějí, a přesto bude jejich vztah zásadně odlišný od společensky stvrzeného manželství. Takový svazek nebude jištěn ani přírodou, protože člověk nemá žádný vrozený sklon k partnerskému soužití, ani kulturou, neboť nebyl ustaven společností. V každé lidské společnosti platí, že muž a žena, kteří se rozhodnou spolu žít jako manželé bez příslušného společenského stvrzení, jsou vystaveni mírnější či tvrdší sankci.

Do hry tak vstupuje nová síla, nový prvek, který nahrazuje instinktivní regulaci u zvířat, a tím je právě vliv společnosti. Není třeba zdůrazňovat, že jakmile dva lidé vstoupí do svazku stvrzeného a posvěceného společností, pak nejen mohou, ale jsou povinni plnit množství tělesných, ekonomických, náboženských a domácích povinností, které jsou v lidské společnosti součástí manželského soužití. Uzavření manželství tedy není důsledek pouhého pudového nutkání, nýbrž celého souboru kulturních podnětů. Když je manželství stvrzeno společností, vyplývá z něj řada povinností, a vzájemných závazků, které jsou opřeny o právní, náboženské a morální sankce. V lidských společnostech většinou existuje možnost takový svazek zrušit a najít si jiného partnera, avšak vydat se touto cestou není nikdy jednoduché a v některých kulturách je cena za rozvod natolik vysoká, že je téměř neproveditelný.

Rozdíl mezi vládou instinktů a kulturním vlivem se tak stává zřejmým. Zatímco u zvířat je partnerství výsled-

kem selektivních námluv, které jsou završeny oplodněním samičky, a přetrvává díky vrozené přichylnosti k partnerovi, u člověka je podporováno kulturními prvky, je završeno společenskou smlouvou a trvá díky souboru společenských tlaků. Ani zde není těžké odhalit, že kultura působí do značné míry stejným směrem jako přirozené instinkty a že směřuje ke stejnému cíli, ačkoliv mechanismus tohoto působení se zásadně liší. U vyšších živočichů je partnerství nutné proto, že čím delší je těhotenství, tím jsou samice a mláďata zranitelnější a tím naléhavěji potřebují ochranu samce. Vrozené pouto partnerské lásky, kterým samec reaguje na těhotenství své vyvolené partnerky, tuto potřebu uspokojuje, a slouží tak zachování druhu.

U člověka potřeba laskavého, osobně zaujatého ochránce těhotenství trvá. Vrozený mechanismus se však již dávno vytratil, jak se můžeme přesvědčit ze skutečnosti, že ve většině společností na nízkém i vysokém stupni kulturního rozvoje muž odmítá nést jakoukoliv odpovědnost za své potomstvo, dokud ho společnost nedonutí k uzavření manželství. Každá kultura v tomto ohledu vyvíjí určité tlaky a zavádí určitá opatření, která hrají stejnou roli jako instinktivní podněty u živočišných druhů. Instituci manželství v jejich základních morálních, právních a náboženských projevech tak nesmíme chápat jako přímý důsledek tendence k partnerství, jak ji známe u zvířat, ale jako její kulturní náhražku. Tato instituce ukládá muži a ženě povinnost chovat se tak, aby to co nejvíce odpovídalo potřebě zachování lidského druhu, podobně jako vrozené tendence odpovídají potřebám zvířat.

Jak uvidíme, nejsilnější prostředky, kterými k sobě kultura poutá manžela a manželku, spočívají v usměrňování a uspořádávání jejich citů a utváření jejich osobních postojů. Nyní máme příležitost tyto procesy prozkoumat podrobněji a zjistit, v čem se liší partnerské vztahy u zvířat

a u lidí. Zatímco u zvířat funguje řetězec na sebe navazujících a vzájemně se nahrazujících instinktů, lidské chování je podmíněno komplexním citovým postojem, který se v psychologické terminologii nazývá *citový vztah*. Zatímco v organismu zvířete dochází k řadě fyziologických pochodů, z nichž každý vyvolává určitou vrozenou reakci, u člověka se postupně vyvíjí systém citů. Od okamžiku, kdy se dva milenci poprvé setkají, přes fázi zamilování a rostoucího zájmu jednoho o druhého můžeme sledovat vývoj stále bohatšího systému citů, v němž kontinuita a konzistence jsou podmínkou harmonického vztahu. Na tento komplexní systém citů však kromě vrozených reakcí mají vliv také společenské síly, mezi něž patří morálka nebo očekávání hmotného zabezpečení a představy o duchovním naplnění. Průběh námluv do značné míry určuje další stadia partnerské náklonnosti. Na druhé straně však vyhlídka na budoucí manželství a jeho výhody působí na průběh námluv budoucích milenců a na míru zájmu, který projevují jeden o druhého. Na prvku očekávání, kdy budoucí reakce ovlivňují současné uspořádání vztahů, na vlivu vzpomínek a životních zkušeností, na neustálém zvažování minulosti, přítomnosti i budoucnosti vidíme, proč lidský vztah představuje kontinuální a homogenní růst, namísto řady jasně rozlišitelných stadií, která nalézáme u zvířat.

Opět se tedy setkáváme se stejnou tvárností instinktů, kterou jsme zaznamenali již v předchozích stadiích, a vidíme, že ačkoliv se kulturní mechanismy značně liší od mechanismů fyziologických, formy a pravidla manželského soužití diktované společností působí na obecné úrovni stejným směrem jako pravidla přirozeného výběru u zvířecích druhů.

Kapitola 5 Rodičovská láska

Námluvy, páření a těhotenství vedou u zvířat i u člověka ke stejnému cíli – narození potomka. Rovněž duševní odezva na tuto událost je u živočišných druhů na předlidské úrovni i u lidí, kteří jsou pod vlivem kultury, podobná. Na první pohled by vlastně porod mohl být příkladem jediné organické události, která se u člověka ani zvířete vůbec neliší. Mateřství je obvykle považováno za jediný vztah, který v celistvosti přetrvává od primátů k člověku, který je vymezen biologicky, nikoliv kulturně. Tento názor však není správný. Lidské mateřství je vztah určený do značné míry kulturními faktory. Naopak lidské otcovství, jehož biologický základ není na první pohled zcela zřejmý, je prokazatelně hluboce zakořeněno v přirozené výbavě a organických potřebách člověka. A tak i na tomto místě jsme nuceni podrobně porovnat zvířecí a lidskou rodinu a určit společné rysy a odlišnosti.

Porod je u zvířat příčinou změny ve vztahu obou partnerů. Do rodiny přibyl nový člen. Matka na to reaguje okamžitě. Potomka olizuje, neustále na něho dohlíží, zahřívá jej svým tělem a krmí ho mlékem ze svého prsu. Raná mateřská péče vyžaduje určité anatomické vybavení, jako jsou vaky u vačnatců a mléčné žlázy u savců. Matčino tělo reaguje na příchod potomka a k reakci dochází také u mláďátek. Je to pravděpodobně ten nejméně sporný typ pudového jednání.

Lidská matka má podobné anatomické vybavení. Oplození, těhotenství a porod způsobují v jejím těle řadu změn, které jsou obdobné jako u jiných savců. I fyzický stav mat-

ky po narození dítěte odpovídá mateřství zvířecímu. Její prsy obtěžkané mlékem vyzývají dítě k sání se stejnou elementární intenzitou, s jakou dítě touží uspokojit hlad a žízeň. Potřeba tepla, pohodlí a bezpečí je u dítěte přímo úměrná nesmírně silné touze matky svého potomka obejmout. Tato potřeba je také uspokojována matčinou něhou a péčí o dítě.

V žádné lidské společnosti, ať už je na kulturně vysoké, nebo nízké úrovni, není mateřství záležitostí jen biologické výbavy nebo vrozených pudů. Kulturní vlivy, které jsou analogické k těm, o nichž víme, že určují vztahy mezi milenci a ukládají na manželský pár určité povinnosti, působí také při utváření vztahu matky k dítěti. Od okamžiku oplodnění se tento vztah stává záležitostí celého společenství. Matka musí dodržovat tabu, řídit se předepsanými zvyky a podstoupit určité rituály. U společností na vyšší kulturní úrovni jsou z velké části nahrazeny pravidly hygieny a morálky, u primitivních společností jsou součástí magie a náboženství. Všechny tyto zvyky a pravidla však směřují ku prospěchu dosud nenarozeného dítěte. Matka musí v jeho zájmu podstoupit obřady a strpět mnohá nepohodlí. Povinnosti uvalené na nastávající matku tak předjímají její budoucí instinktivní reakci. Závazky předcházejí citům, kultura řídí a připravuje její budoucí postoj.

Systém vztahů určený tradicí působí se stejnou silou i po porodu. Pomocí očistných obřadů, zvyklostí nařizujících oddělit matku s dítětem od zbytku společenství, křtu a rituálů, při kterých se novorozeně stává členem kmene, je utvářeno jedinečné pouto mezi matkou a dítětem. Takové zvyky existují v matrilineárních i patrilineárních společnostech. V matrilineárních společnostech bývají zpravidla propracovanější a matka je vedena k těsnějšímu kontaktu s dítětem i v pozdějším období.

Lze tedy bez nadsázky říci, že nařízeními a příkazy tradice kultura násobí sílu instinktů, či přesněji, že předjí-

má směr jejich působení. Všechny kulturní vlivy současně podporují, zesilují a specifikují přirozené sklony, které matku vedou ke kojení a k láskyplné ochraně a péči o dítě.

Pokusíme-li se srovnat vztah otce a dítěte u zvířat a lidí, zjistíme, že v lidských společnostech jsou snadno rozpoznatelné kulturní prvky, ale je těžké rozhodnout, co by mohlo být instinktivním vybavením. Je holou skutečností, že přinejmenším ve vyšších kulturách je povinnost manželského svazku z praktického i teoretického hlediska zavedena proto, aby byl otec donucen postarat se o své děti. Nelegitimní potomek se od svého biologického otce zpravidla nedočká takové péče jako potomek legitimní, o nějž otec pečuje starostlivěji z větší části proto, že je to jeho povinnost. Znamená to snad, že u člověka neexistují vrozené sklony k otcovství? Budeme se moci naopak přesvědčit, že lidský otec je vybaven určitými impulsy, které sice nejsou natolik silné, aby daly vzniknout přirozenému otcovství, avšak postačují k tomu, aby sloužily jako substrát, v němž má zvyk základ.

Nejdříve se budeme zabývat otcovstvím u vyšších savců. Samec je, jak víme, nepostradatelný, protože v průběhu dlouhého období březosti, kojení a výchovy mláďete samice potřebuje silného a obětavého ochránce. Tato potřeba odpovídá tomu, co jsme v předchozí kapitole nazvali partnerskou reakcí. Tato reakce, která samce přiměje starat se o březí samici, není aktem porodu zeslabena, ale je naopak silnější a přeroste u něj ve sklon chránit celou rodinu. Partnerská náklonnost je z biologického hlediska mezistupeň vedoucí k náklonnosti rodičovské.

Vrátíme-li se nyní do lidské společnosti, zjistíme, že potřeba otcovství je tady dokonce silnější. Těhotná a kojící žena je daleko bezmocnější než opičí samice a tato bezmocnost stoupá se zvyšující se úrovní kultury. Dítěti nestačí péče, jaké se dostává zvířecím mláďatům, nestačí mu pouhé sání, něha a rozvoj určitých vrozených instinktů. I v těch

nejprimitivnějších lidských společnostech je nezbytné, aby se dítě naučilo jazyk, tradici a řemesla dané kultury.

Můžeme se tedy domnívat, že u lidského samce se při přechodu z přírodního stavu do stavu kultury tento základní sklon, jehož potřeba byla v novém prostředí ještě naléhavější, postupně vytratil? Takový vývoj by odporoval všem biologickým zákonům. Rovněž všechna fakta vyplývající z pozorování lidské společnosti to vyvracejí. Jakmile je muž jednou přinucen zůstat se svou ženou, aby ji chránil během těhotenství a plnil povinnosti spojené s porodem, není nejmenší důvod k pochybám, že jeho reakce na potomka je jiná než pudová, plná něhy a laskavosti.

Vidíme tak zajímavý rozdíl mezi působením kultury a přirozené pudové výbavy. Kultura tlačí muže prostřednictvím zákonů, morálky a zvyků do situace, v níž je nucen podřídit se přirozenému stavu a chránit svou těhotnou ženu. Také ho různými prostředky nutí sdílet s ní zájem o dosud nenarozeného potomka. Jakmile se lidský samec do této situace jednou dostane, reaguje na potomka vždy se silným zájmem a kladnými pocity.

To nás přivádí k velmi zajímavému faktu. Lidské společnosti se liší v pravidlech sexuální morálky, znalosti embryologie a způsobech dvoření, avšak ve všech existuje zákon, který bychom mohli nazvat zákonem legitimacy. Mám tím na mysli skutečnost, že ve všech lidských společnostech je dívka vedena k tomu, aby se vdala dříve, než otěhotní. Těhotenství a porod jsou u neprovdané ženy vždy považovány za hanebné.⁶⁶ To platí pro velmi svobodomyšlná spo-

⁶⁶ Westermarck v *Dějínách lidského manželství (History of Human Marriage)*, 1921, sv. I, s. 138–157, uvádí na sto příkladů primitivních kmenů, pro něž je typická pohlavní zdrženlivost před svatbou. Většinou však pro tato tvrzení nepředkládá přesvědčivé důkazy. Jestliže říká, že některé kmeny „cení cudnost u mužů i žen“ nebo že „panenství nevěsty je vysoce hodnoceno“, neznamená to, že k pohlavnímu

lečenství Melanésie, jež jsem popsal v tomto eseji, i pro všechny další lidské společnosti, o kterých máme nějaké údaje. Z antropologických knih mi není známa jediná společnost, v níž by se děti neprovdaných dívek těšily stejnému zacházení a postavení jako děti z legitimních svazků.

Univerzální princip legitimacy má velký sociologický význam, který nebyl doposud zcela doceněn. Znamená to, že ve všech lidských společnostech morálka a zákon předepisují, že skupina sestávající z matky a jejích dětí není sociologicky úplná. Kulturní řád opět působí stejným směrem jako přirozené pudové vybavení. Hlásá, že lidská rodina se musí skládat z muže i ženy.

A kultura přitom nachází okamžitou reakci v podobě citových sklonů muže. Ve všech stádiích kultury projevuje otec o své děti zájem, který je bez ohledu na možné racionalizace u patriarchálních společností stejně intenzivní i ve společnostech matrilineárních, v nichž se dítě nestává dědicem a následníkem otce, a ani se většinou nepředpokládá, že by měl otec podíl na jeho vzniku.⁶⁷ Dokonce i v polyandrických společnostech, v nichž určit skutečného otce dětí není možné, a ani nutné, se dostavuje citová reakce u muže, jemuž je role otce přisouzena.

styku před uzavřením manželství nedochází. Z našeho hlediska je však tento výčet důkazů velice důležitý proto, že jedinou skutečností, kterou dokládá přesvědčivě, je univerzalita *principu legitimacy*. Ve dvaceti pěti uvedených případech nejde jen o doporučení zdrženlivosti, nýbrž přímo o zákaz svobodného mateřství. Ve více než dvaceti dalších k nedovolenému styku dochází, ale po jeho odhalení následuje podle zákona daného kmene buď veřejné odsouzení viníků, nebo trest, pokuta či povinnost uzavřít sňatek. Předložené důkazy tak sice spolehlivě nedokládají pohlavní zdrženlivost, ale ukazují, že princip legitimacy je široce rozšířen. Z pohledu naší argumentace by tyto dva problémy měly zůstat odděleny.

⁶⁷ Srovnej autorův článek „Otec v primitivní psychologii“ (*The Father in Primitive Psychology*), *Psyche Miniatures*, 1927.

Bylo by zajímavé důkladněji prozkoumat, jak přesně pudové sklony k otcovství působí. Pudová reakce matky je podmíněná čistě tělesně. Dítě, o něž bude pečovat a jež bude milovat, vzniklo v její děloze. U muže žádná taková těsná souvislost mezi spermií, která oplodnila vajíčko, a citovým sklonem neexistuje. Domnívám se, že citový postoj otce je ovlivněn pouze okolnostmi souvisejícími se společným životem budoucích rodičů v průběhu těhotenství. Je-li tomu tak, pak je zřejmé, že kulturní tlak je nezbytný, aby vyvolal a uspořádal citové sklony muže, a že pro kulturu je zase nepostradatelná vrozená pudová výbava. Společenské tlaky by samy o sobě nemohly na muže uložit takové množství závazků a muž by je nemohl zastat s takovou citovou bezprostředností, kdyby nebyl vybaven příslušnými biologickými vlastnostmi.

Kulturní prvky vstupující do vztahu mezi otcem a dítětem jsou obdobné jako ty, které určují mateřství. Otec buď podléhá stejným tabu jako matka, nebo alespoň zároveň s ní dodržuje některá jiná. Zvláštní druh tabu, které bylo jistě zavedeno ku prospěchu dítěte, je zákaz pohlavního styku s těhotnou ženou. I při porodu má otec určité povinnosti. Nejznámější z nich je zvyk *couvade*, podle něž manžel musí vykazovat symptomy poporodních obtíží, zatímco žena se hned po porodu pustí do každodenní práce. Ačkoliv to je ten nejkrajnější způsob přijetí otcovské role, podobné mechanismy, jejichž prostřednictvím muž přejímá část poporodní zátěže ženy nebo se k ní alespoň chová laskavě, existují ve všech společnostech. Tento typ zvyků do našeho schématu snadno zapadá. Dokonce i na první pohled absurdní idea *couvade* dává hluboký smysl a plní svoji nepostradatelnou funkci. Jestliže je z biologického hlediska důležité, aby lidská rodina sestávala z otce i matky, a jestliže všechny tradiční zvyky a povinnosti mají navodit takovou sociální situaci, aby vznikl blízký

vztah mezi otcem a dítětem, tedy aby se otcova pozornost zaměřovala na potomstvo, potom *couvade*, které muži prikazuje simulovat porodní bolesti a poporodní slabost, dává onen nezbytný podnět a výraz otcovským sklonům. *Couvade* a všechny zvyky tohoto typu zdůrazňují princip legitimacy, zdůrazňují, že dítě potřebuje otce.

Zde se nám opět ukazuje dvojitá stránka věci. Instinkty samotné nikdy nemohou ovládat lidské chování. Ustrnulé instinkty, které by bránily adaptaci člověka na nové prostředí, jsou pro lidský druh bezcenné. Tvárnost pudových sklonů je podmínkou kulturního pokroku. Tyto sklony jsou však stále přítomné a nelze je rozvíjet libovolně. I když je podoba mateřství určována kulturou a povinnosti jsou uvaleny zvnějšku tradicí, přesto odpovídají přirozeným sklonům, protože vedou ke vzniku pevného pouta mezi otcem a dítětem. Je důležité si uvědomit, že mnoho takových společenských vztahů předjímá budoucí realitu: připravují otce na jeho budoucí pocity, vnucují mu už předem určité reakce, které bude později rozvíjet.

Přesvědčili jsme se, že otcovství nelze považovat za čistě společenský vztah. Sociální prvky pouze navodí situaci, v níž je muž schopen citové reakce, a nutí ho do řady činností, při nichž se otcovské sklony mohou projevit. Jestliže jsme tedy zjistili, že mateřství má jak sociální tak biologickou povahu, musíme uznat, že i otcovství je vymezeno biologickými prvky, a tudíž otcovské pouto je analogické pouto mateřskému. Vidíme, že kultura nesměruje proti přirozeným tendencím, ale naopak je podporuje. Spolu s dalšími prvky sestavuje rodinu podle stejného vzorce, jaký se vyskytuje v přírodě. Kultura se nechce proti přírodě bouřit.

Kapitola 6 Stálost rodinných vztahů u člověka

Rodinný život savců narozením mláďate nekončí. Čím evolučně vyspělejší druh je, tím déle se o svého potomka musejí oba rodiče starat. Mláďe dospívá pozvolna a vyžaduje dlouhodobou péči rodičů, kteří proto musejí zůstat spolu. Avšak u žádného zvířecího druhu nezůstává rodina pohromadě po celý život. Mláďata opouštějí své rodiče, jakmile dosáhnou fyzické nezávislosti. To je v souladu se základními potřebami druhu, protože každý vztah a z něj vyplývající závazky se pro zvířata stávají břemenem, pokud neslouží nějakému konkrétnímu účelu.

Rodinný život člověka je však složitější. Kromě něžné péče, k níž nás příroda nutí a kterou zvyky a tradice podporují, do hry vstupuje prvek kulturní výchovy. Nestačí jen pomoci instinktům, aby se plně rozvinuly, jako když se zvířecí mláďata učí shánět potravu nebo určité pohybové dovednosti, ale je rovněž třeba zvládnout množství kulturních návyků, jež jsou pro člověka stejně důležité jako instinkty pro zvířata. Člověk musí své děti učit manuální zručnosti, znalosti umění a řemesel, jazyku a morálce, zvyklostem, na nichž stojí sociální organizace.

K tomu všemu je nezbytná spolupráce mezi dvěma generacemi – starší, která tradici předává, a mladší, která ji přebírá. A tak v rodině opět nalézáme zdroj kulturního vývoje, protože kontinuita tradice, zvláště u primitivnějších společností, je tou nejzákladnější podmínkou lidské kultury a tato kontinuita závisí na uspořádání rodiny. Je nutné si uvědomit, že udržování kontinuity tradice je pro lidskou

rodinu stejně důležitou funkcí jako rozmnožování. Člověk by totiž bez kultury neměl šanci na přežití a stejně tak kultura by neexistovala bez lidského rodu, který by ji udržoval. Moderní psychologie nás navíc učí, že nejranější výchovné kroky, tedy ty, ke kterým dojde právě v rodinném prostředí, mají pro výchovu zásadní význam, což dříve odborníci zcela přehlíželi. Jestliže je v dnešní době rodinný vliv silný, na počátku kultury musel být mnohem silnější. Instituce rodiny byla tehdy pro člověka jedinou školou a získané vzdělání bylo prosté, avšak vynikalo jednoznačností a závazností, která není u kultur na vyšší úrovni nutná.

Na procesu rodičovské výchovy, jímž je udržována kontinuita kultury, můžeme vidět nejdůležitější dělbou funkcí v lidské společnosti: na ty, kteří se ujímají vedení, a ty, kteří je následují, na kulturně nadřazené a podřazené. Vyučování, proces předávání technických informací a mravních hodnot, vyžaduje určitou formu spolupráce. Nestačí jen zájem rodiče na výchově svého dítěte a zájem dítěte učit se novým věcem. Výchova rovněž vyžaduje určitý citový vztah. Na jedné straně je potřeba úcta, podřízenost a důvěra, na druhé straně zase láska, vědomí autority a touha předávat zkušenosti. Výuka se neobejde bez jisté míry autority a důstojnosti. Zjevené pravdy, příklady k následování a zadané příkazy nesplní svůj účel či nebudou vyplněny, nejsou-li předávány s oněmi typickými postoji něžné podřízenosti a laskavé autority, jež charakterizují všechny příkladné vztahy rodičů k dětem. Tyto vzájemné postoje jsou nejsložitější a nejdůležitější pro vztah mezi otcem a synem. Vzhledem k elánu a iniciativě mladíka a konzervativní autoritě starého muže je těžké zachovat uctivý postoj trvale. Matka, jako nejbližší ochránkyně a nejlaskavější pomocník, většinou nemá v raných stádiích ve vztahu k dítěti potíže. Avšak do vztahu mezi matkou a synem, který, má-li zůstat harmonický, musí být i nadále pln úcty

a podřízenosti, začnou vstupovat rušivé prvky v pozdějších stadiích života. Těmi jsme se zabývali již dříve, ale nyní se k nim musíme ještě jednou vrátit.

Dospělé zvíře se od svých rodičů přirozeným způsobem oddělí. U člověka nepochybně existuje potřeba dlouhodobějších vztahů. Především výchova váže děti k rodičům i dlouho po dosažení dospělosti. Avšak ani ukončení kulturní výchovy není podnětem k úplnému odloučení. Vztahy, které vznikly, aby kulturní výchovu umožnily, přetrvávají dále a napomáhají ke vzniku rozsáhlejší sociální organizace.

Dospělý jedinec udržuje s rodiči aktivní vztahy, dokonce i když se od nich oddělí a založí novou domácnost. Ve všech primitivních společnostech bez výjimky je uspořádání jednotlivých komunit, klanů či kmenů založeno na postupném rozšiřování rodinných svazků. Princip uspořádání tajných společností či totemických a kmenových skupin vždy vychází z možných variant k navázání partnerství, které se dále váží na místní příslušnost podle míry autority a společenského zařazení, avšak i přesto má zřejmou souvislost s původním rodinným poutem.⁶⁸

Právě na tomto skutečném a empirickém vztahu mezi rodinou a ostatními širšími sociálními uskupeními si musíme ukázat zásadní význam rodinných vztahů. V primitivních společnostech si jedinec vytváří všechny společenské vazby podle vzorce svého vztahu k otci, matce, bratrovi a sestře. V tom se opět antropologové, psychoanalytici a psychologové plně shodují, nepočítáme-li pošetilé teorie Morgana a jeho následovníků. Zachování rodinného svazku i v dospělosti je tudíž principem veškeré společenské organizace a podmínkou spolupráce v záleži-

⁶⁸ Tento názor zde nemohu vyložit obsírněji. Rozvedu jej v práci na téma *Psychologie příbuzenství* (*The Psychology of Kinship*), kterou připravuji pro Mezinárodní knižnici psychologie.

tostech hospodářství, náboženství i magie. K tomuto závěru jsme dospěli v předchozí kapitole, kde jsme zkoumali údajný pospolitostní instinkt a zjistili, že žádný takový instinkt ani sklon k vytváření stáda neexistuje. Jestliže společenská pouta nelze redukovat na pospolité chování zvířat, pak musela vzniknout vývojem jediného vztahu, který člověk od svých zvířecích předků převzal: vztahu mezi manželem a manželkou, mezi rodiči a dětmi, mezi bratry a sestrami, zkrátka vztahu mezi členy nerozdělené rodiny.

Vidíme, že trvalost rodinných vazeb a odpovídající biologické a kulturní postoje jsou nezbytné nejen pro kontinuitu tradice, ale také pro kulturní spolupráci. V této trvalosti také pravděpodobně spočívá nejpodstatnější rozdíl mezi instinktivním vybavením zvířete a člověka, protože udržování rodinných pout i v dospělosti je v rozporu s instinktivním vzorcem, jenž existuje u zvířat. Nemůžeme nadále mluvit o tvárných vrozených sklonech, protože pokud rodinná pouta u zvířat nepřesahují do dospělého věku, nemohou být vrozená. Navíc praktický význam a funkce celoživotních rodinných pout jsou podmíněny kulturou, nikoliv biologickými potřebami. Zároveň vidíme, že zvířata neprojevují sklon zachovat rodinu déle, než je to z biologického hlediska nutné. U člověka vytváří kultura zcela novou potřebu, a to potřebu udržovat blízké vztahy mezi rodiči a dětmi po celý život. Ta vyplývá jednak z nutnosti předávat kulturu z jedné generace na druhou, a dále z nezbytnosti celoživotních pout, která jsou principem a počátkem veškeré sociální organizace. Rodina je biologická skupina, od níž se odvozuje příbuzenství a která podle pravidel o původu a dědictví určuje sociální postavení potomků. Tento vztah, jak vidíme, pro člověka nikdy nepozbývá na významu, a musí být proto neustále udržován. Kultura tedy vytváří nový typ lidského pouta, který nemá žádný původní vzor v říši zvířat. Jak uvidíme, kultura

tímto tvůrčím činem, jímž přesahuje instinktivní vybavení a přírodní vzory, vytváří pro člověka také řadu nebezpečí. V okamžiku emancipace kultury od přírody vznikají dvě mocná pokušení: pokušení sexu a pokušení vzpoury. Již skupině odpovědné za první krůčky pokroku lidstva hrozí dvě hlavní nebezpečí: sklon k incestu a ke vzpouře proti autoritě.

Kapitola 7 Tvárnost lidských instinktů

Nyní přistoupíme k podrobnému rozboru těchto dvou nebezpečí, sklonu k incestu a ke vzpouře proti autoritě. Nejdříve však shrneme hlavní myšlenky několika posledních kapitol, v nichž jsme srovnávali lidskou a zvířecí rodinu. Zjistili jsme, že na obecné úrovni se chování v obou případech jeví obdobně. V lidských společnostech i u zvířat můžeme pozorovat námluvy, většinou časově omezené a s pevně vymezenou formou. Selektivní páření zase vede k partnerskému životu, který má nejčastěji formu monogamního manželství. A konečně, u zvířete i člověka zahrnuje rodičovství stejný druh péče a povinností. Zkrátka formy chování a jejich funkce jsou podobné. Zachování druhu pomocí selektivního páření, manželská výlučnost a rodičovská péče jsou hlavní cíle lidských institucí stejně jako instinktivního vybavení zvířat.

Vedle podobností nacházíme také nápadné rozdíly. Ty netkví ani tak v cílech, jako spíš v prostředcích, kterými je těchto cílů dosahováno. Mechanismus výběru při páření, udržování partnerských vztahů a péče o potomstvo jsou u zvířat zcela vrozené a vycházejí z anatomického vybavení, fyziologických změn a instinktivní reakce. Tato řada představuje vzorec chování platný pro každé zvíře daného druhu. U člověka je tento mechanismus odlišný. Zatímco sklon k dvoření, páření a péči o potomka obecně je stejně silný u zvířat i u lidí, pro lidský druh nelze stanovit jeden přesně vymezený vzorec takového chování. Přírodní hranice zmizely a byly vystřídány hranicemi kulturními. Pohlavní pud je trvale aktivní, neexistuje období říje,

po jehož konci by ženy ztrácely na přitažlivosti. Neexistuje přirozené otcovství a dokonce ani mateřské vztahy nejsou určeny výlučně vrozenými reakcemi. Namísto instinktů, přesně řídicích chování, tu máme kulturní prvky, které vrozeným sklonům dávají konkrétní tvar. To vše ukazuje na výraznou změnu ve vztahu mezi instinkty a fyziologickými procesy a na modifikaci, jíž jsou schopny. Tuto změnu jsme nazvali „tvárností instinktů“. Tento výraz zahrnuje soubor faktů, které jsme výše dopodrobna popsali. Všechny nasvědčují tomu, že u člověka se ony rozmanité fyziologické spouštěcí mechanismy instinktů vytratily a že byly nahrazeny výchovou, která vrozené sklony přetváří v tradici podmíněné kulturní reakce. Tyto kulturní mechanismy byly podrobeny přesné analýze. Patří mezi ně tabu, která zakazují incest a cizoložství, kulturní podněty k páření, morální normy, ideály a praktické návody, které manželům předepisují zůstat při sobě, například právní legitimizace manželského svazku, a dále pravidla, jež utvářejí a dávají výraz sklonům k rodičovství. Jak víme, všechny tyto kulturní vlivy přesně sledují obecný průběh chování zvířat v přírodě. V jednotlivostech se však konkrétní formy dvoření, partnerství a rodičovství liší podle dané kultury a tlaky, které utvářejí lidské chování, nejsou již pouhé instinkty, nýbrž zvyky, k nimž je člověk vychován tradicí. Automatické pudové podněty jsou nahrazeny společností uznávanými zákony, tlakem veřejného mínění, náboženstvím jako zdrojem psychologické opory a přímými stimuly ke spolupráci.

Kultura tedy nevede člověka jiným směrem než příroda. I muž si musí namlouvat svou budoucí družku a ona se pro něj musí rozhodnout a poddat se mu. Oba musí držet při sobě a být připraveni na příchod potomků a péči o ně. Žena rodí děti a muž zůstává po jejím boku jako ochránce. Rodiče musí vychovávat své potomstvo a pečovat o ně se

stejnou láskou, s jakou zvířata v přírodě pečují o svá mláďata. Přitom však namísto jednoho neměnného vzorce chování, který je v podobě pudové výbavy vložen do každého zástupce daného zvířecího druhu, nalézáme v lidských společnostech ohromující rozmanitost takových vzorců. Přímá pudová reakce je nahrazena tradicí a jejími pravidly. Do všech stadií námluv a rodičovství vstupuje obyčej, zákon, mravní zásady, rituály a náboženské hodnoty. Vždy však působí stejným směrem jako instinkty zvířat. Řetězec reakcí, který řídí páření zvířat, představuje prototyp postupného rozvíjení a zrání kulturního postoje člověka. Nyní musíme podrobněji porovnat působení zvířecích instinktů a citových vztahů u lidí.

Kapitola 8 Od instinktu k citu

V minulé kapitole jsme shrnuli nejdůležitější rozdíly v uspořádání zvířecí a lidské rodiny. Ztrátou určitých fyziologických omezení a stále silnějším vlivem kultury nabyly reakce člověka na složitosti a rozmanitosti a na první pohled se mohou zdát chaotické a zmatené. Skutečnost je však jiná. Tak především jsme se mohli přesvědčit, že rozmanitost citů řídících páření je v lidské rodině v určitém ohledu omezena. Pouta mezi lidmi vrcholí v sexuální rovině manželstvím, v rovině péče o potomstvo založením rodiny trvajícím po celý život. V obou případech je objektem citového vztahu jen jedna osoba: partner, dítě nebo rodič. Výhradní dominantní postavení jednoho individua je tím nejdůležitějším rysem vývoje citových postojů člověka.

Tuto tendenci můžeme sledovat i v živočišné říši, postupujeme-li od nižších druhů k vyšším. U nižších živočichů samec často jen rozptýlí své semeno a oplodnění samičího vajíčka zcela závisí na fyzikálních faktorech. Faktor osobnosti, výběru a vzájemného přizpůsobení se vyvíjí postupně a dosahuje svého vrcholu u vyšších živočichů.

U člověka je však tato tendence vyjádřena a vynucena určitými institucemi. Například páření je omezeno mnoha sociologickými faktory, z nichž některé vyřazují množství žen, zatímco jiné označují vhodné partnery nebo přímo doporučí určité typy svazků. U některých forem manželství, jako například u dětských či sjednaných sňatků, je pouto mezi jedinci vytvořeno výhradně působením sociálních prvků. Ve všech případech však mezi dvěma jedinci v průběhu dvoření, manželství a péče o děti postupně vzni-

ká jedinečné osobní pouto. V řadě ekonomických, sexuálních, právních a náboženských zájmů každého partnera hraje rozhodující úlohu osobnost toho druhého. Víme, že právní a náboženské stvrzení manželství zakládá celoživotní a společensky vynutitelné pouto mezi dvěma lidmi. V mezilidských vztazích tedy uspořádání citů závisí spíše na jejich objektu než na okamžité situaci. V rámci jednoho vztahu se city a druh pohnutek a zájmů mění. Na počátku dvoření jsou většinou jednostranné a na sobě nezávislé, v průběhu tohoto období dozrávají v osobní náklonnost a společným životem v manželství a ještě více příchodem dětí se pak nesmírně obohacují a nabývají na složitosti. Přes tuto rozmanitost v uspořádání citů je stálost jejich objektu a lpění na životě toho druhého stále výraznější. Zpřetrhání tohoto pouta brání překážky psychologické i společenské povahy. Například rozvod či roztržka mezi rodiči a dětmi jsou v divošské i civilizované společnosti považovány za osobní tragédii a společenské selhání.

Ačkoliv city, na nichž se zakládají lidská rodinná pouta, procházejí neustálými změnami, ačkoliv závisí na různých okolnostech – například partnerská náklonnost vyvolává lásku a bolest stejně jako radost, strach a vášně, a ačkoliv jsou tyto city vždy komplexní a neovládá je jen jediný pud, ve skutečnosti nejsou nijak chaotické a neorganizované, nýbrž jsou uspořádány do určitých systémů. Obecný postoj jednoho partnera k druhému, nebo rodiče k dítěti a naopak, není v žádném případě náhodný. Každý typ vztahu musí zahrnovat řadu citových postojů, které podporují určité společenské cíle, a každý postoj postupně dozrává podle určitého schématu, jímž jsou city uspořádány. Ve vztahu mezi dvěma partnery vzniká citový vztah spolu s probouzející se sexuální vášní. V kultuře se, jak víme, nejedná o pouhou instinktivní záležitost. Na vzájemnou přitažlivost mezi dívkou a chlapcem na nižších stupních

kultury i v rozvinutých civilizovaných společnostech působí různé faktory, jako například osobní zájmy, ekonomické zázemí a výhled společenského vzestupu. Jakmile je zájem vyvolán, musí se tradičním stylem dvoření, obvyklým v dané společnosti, budovat vášnivá citová náklonnost. V okamžiku, kdy je tato náklonnost upevněna, rozhodnutí uzavřít manželství představuje první smlouvu a zakládá více či méně společensky definovaný vztah. Během tohoto období probíhá příprava na manželství. Vztah, v němž stále převládají sexuální prvky, se právním stvrzením manželského pouta zpravidla posunuje do roviny společného života, což vyžaduje změnu v uspořádání citů. Musíme si uvědomit, že přechod od námluv k manželství, jež je ve všech společnostech předmětem přísloví a vtipů, provází složité proměny citových postojů. Ačkoliv sexualita ani vzpomínky na období námluv se ze vztahu nevytratily, je třeba do něj zahrnout i zcela nové city a zájmy. Nové postoje musejí být budovány na podkladě těch starých a osobní tolerance a trpělivost v obtížných situacích se musejí rozvinout na úkor sexuální přitažlivosti. Počáteční okouzlení a vděčnost za erotické radovánky dřívějšího života mají určitou psychologickou hodnotu a tvoří nedílnou součást i pocitů budoucích. Toto přenášení předchozích vzpomínek do pozdějších stadií života je důležitým prvkem lidských citů. Nyní provedeme analýzu vztahu matky k dítěti a otce k synovi a ukážeme si, že i zde funguje stejný systém postupného dozrávání a uspořádávání citů. Dominantní citový postoj je vždy spojen s tělesným vztahem. Mezi manželem a manželkou je sexuální touha stejně nezbytná jako pouto založené na osobní přitažlivosti a slučitelnosti povah. Citovost z období námluv a vášně prvních nocí musejí být včleněny do poklidnější vzájemné lásky, která manželům umožňuje těšit se jeden z druhého po většinu života. Tyto složky vztahu musí být rovněž v souladu

s jednotou pracovních povinností a zájmů, která manželskou dvojici stmeluje při vedení společné domácnosti. Je všeobecně známo, že přechod od námluv k období sdílení společného lože a později k plnějším společnému životu v průběhu manželství, stejně jako přechod od manželství k rodičovství představují krizové období plné obtíží, nebezpečí a zvrátů. Jsou to okamžiky, v nichž citový postoj prochází fází přestavby.

Mechanismus této přestavby je založen na vzájemném působení vrozených pudů, lidských citů a společenských faktorů. Jak jsme viděli, společenská organizace usměrňuje sexualitu muže a ženy pomocí ekonomických, společenských a náboženských ideálů. Někteří potenciální partneři jsou tak vyloučeni pravidly exogamie, kastovními rozdíly nebo výchovou. Jiní jsou obdařeni klamavou aureolou ekonomické přitažlivosti, vysoké hodnoty či vznešenosti společenského postavení. I ve vztahu mezi rodiči a dětmi tradice vytváří určité sklony, které dokonce předjímají příchod objektů, na něž se budou vázat. Působení sociologických mechanismů je zvláště důležité v období dozrávání mentality mladého člověka. Výchova, hlavně v primitivních společnostech, neprobíhá otevřeným vštěpováním společenských, morálních a duchovních principů, ale spíše působením okolního prostředí na dozrávající mysl. Děti se tedy učí podstatu klanových, kastovních či společenských rozdílů praktickou výchovou, prostřednictvím konkrétních pobídek k určitým volbám na úkor jiných a nutností podřídit se autoritě. Je jim tak vštípen určitý ideál, různé zákazy, pobídky a představy o správném způsobu dvoření a o vhodném partnerovi jsou v jejich mysli pevně zakotveny už v době, kdy se začínou projevovat sexuální zájmy. Je důležité si uvědomit, že k tomuto budování a postupnému vštěpování ideálů nedochází působením jakési tajemné atmosféry, nýbrž prostřednictvím řady přesně definovaných,

konkrétních vlivů. Vrátime-li se k předchozím tématům této knihy a podíváme-li se znovu na život jednotlivce v rolnické Evropě nebo divošské Melanésii, uvidíme, jak je dítě vychováváno káráním rodičů, veřejným míněním starších a vlastními pocity studu a rozmrzelosti, které následují po nevhodném chování. Takto si děti vytvářejí kategorie slušného a neslušného, učí se vyhýbat zakázaným vztahům a upřednostňovat jiné, pociťovat jemné odstíny vztahu k matce, otci, strýci z matčiny strany, sestře a bratrovi. Jako poslední a nejpůsobivější projev systému kulturních hodnot musíme uvést uspořádání obydlí, sídel a majetku. Rodinný dům, dům svobodných, patrilokalita manželství a matrilineární právo jsou v Melanésii na jedné straně spojeny se strukturou vesnic, obydlí a charakterem územního členění a na druhé straně s příkazy, tabu, mravními zásadami a pocity různých odstínů. Z toho můžeme vidět, že člověk postupně vyjadřuje své citové postoje v právní, sociální i hmotné rovině a tyto projevy zase následně formují vývoj jeho chování a názorů. Člověk utváří své okolní prostředí podle svých kulturních postojů, a toto prostředí zase zpětně navozuje citové vztahy typické pro danou kulturu.

Tím se dostáváme k důležitému bodu našeho výkladu, který nám umožní pochopit, proč se lidské instinkty musely stát tvárnými a proč se vrozené reakce musejí přeměnit v postoje nebo city.

Kultura je přímo závislá na tom, do jaké míry mohou být lidské city utvářeny výchovou a uspořádávány do složitých a tvárných systémů. V konečném výsledku kultura člověku umožňuje ovládat své okolí prostřednictvím nástrojů, zbraní, dopravních prostředků a opatření na ochranu proti nepřízní počasí a klimatu. Těch však člověk může využít pouze tehdy, je-li mu spolu s nástroji předána také tradiční znalost a umění jich využít. Každá generace se musí znovu naučit ovládat bohatství materiální kultury. K tomu-

to učení, tradování znalostí, nestačí pouze rozum nebo instinktivní vybavení. Předávání znalostí z jedné generace na druhou je strastiplné a vyžaduje nesmírné úsilí, trpělivost a lásku ze strany starší generace k té mladší. Tato studnice citů opět jen částečně vyvěrá z přirozeného vybavení, protože všechny kulturní činnosti, jež jsou těmito city řízeny, nejsou ani přirozené ani specifické, a proto nemohou být založeny na vrozených pohnutkách. Jinými slovy, k zajištění kontinuity společenské tradice je nutný osobní citový vztah, v němž musí být množství reakcí výchovou přeměněno na soubor složitých postojů. Rodiče mohou být zatíženi břemenem kulturní výchovy jen do té míry, v níž je lidská povaha schopna adaptovat se na kulturní a společenské reakce. Z jistého pohledu je tak kultura přímo závislá na tvárnosti vrozeného vybavení.

Vztah člověka ke kultuře ovšem nespočívá pouze v přenosu tradice z jednoho jedince na druhého. I nejprimitivnější kultura může být předávána pouze formou kooperace. Viděli jsme, že učení se kultuře i různé formy spolupráce jsou možné právě díky trvání rodinných svazků i v době biologické dospělosti. Ve zvířecí rodině samozřejmě rovněž dochází k základní dělbě rolí. Samec zaopatřuje potravu v době, kdy se matka stará o dítě, a později mu oba poskytují ochranu a výživu. Adaptace způsobu výživy na dané prostředí i rozdělení ekonomických rolí je však u zvířecích druhů neměnné. Člověku kultura umožňuje adaptovat se na velmi různorodé ekonomické prostředí, které ovládá nikoliv pomocí neměnných instinktů, ale díky svým schopnostem rozvíjet technické dovednosti, organizovat hospodářskou činnost a přizpůsobit se určitému typu stravy. Tato technická stránka adaptace musí být ovšem spojena s přiměřenou dělbou rolí a vhodným typem spolupráce. Odlišné přírodní podmínky pochopitelně vyžadují i odlišná uspořádání citů, protože povinnosti manžela a manžel-

ky při zajišťování obživy jsou rozdílné. V arktických podmínkách spočívá hlavní zátěž shánění potravy na muži, u primitivnějších zemědělských národů na ní mají větší podíl ženy. S dělbou práce v hospodářské rovině jsou těsně spjaty odpovídající rozdíly náboženské, právní a morální povahy. Na vztah mezi manželi má vliv přitažlivost společenské prestiže, praktická hodnota partnera jako pomocníka v domácnosti i morální či náboženské ideály. Právě tato rozmanitost a adaptabilita tak základních vztahů, jako je manželství nebo vztah mezi rodiči a dětmi, rodině umožňuje přizpůsobit se různým podmínkám praktické spolupráce, které jsou zase přizpůsobeny materiálnímu vybavení kultury a přírodnímu prostředí. Jak dalece jsme schopni tyto závislosti a souvztažnosti skutečně vystopovat, není předmětem naší současné diskuse. Skutečnost, na kterou zde chci důrazně poukázat, je, že společenské vztahy a uspořádání citů živočišného druhu, který je schopen rozvíjet sekundární prostředí, aby se přizpůsobil nepříznivým vnějším životním podmínkám, musejí být nutně tvárné.

Na tom všem vidíme, že ačkoliv základ vztahů v lidské rodině je instinktivní, čím více jsou tyto vztahy utvářeny zkušeností a výchovou, čím více prvků kultury a tradice jsou schopny přijmout, tím vhodnější budou k rozmanitým a složitým dělbám rolí.

Co zde bylo řečeno o rodině, platí samozřejmě také o dalších společenských vazbách. U nich je však, na rozdíl od rodinných pout, instinktivní základ téměř zanedbatelný. Obrovský teoretický význam manželství a rodiny odpovídá praktickému významu těchto institucí pro lidstvo. Rodina není jen pojátkem mezi biologickou a společenskou soudržností, ale také modelem pro všechny další širší vztahy. Čím podrobněji sociologové a antropologové zpracují teorii citů, jejich utváření v kulturních podmínkách a jejich souvztažnost se společenskou organizací, tím blíže

se posuneme ke správnému sociologickému porozumění primitivním národům. Zároveň se domnívám, že vyčerpávající popis rodinného života, námluv a klanové organizace primitivních národů ze sociologie vyloučí takové výrazy jako „skupinový instinkt“, „kolektivní vědomí“, „skupinová mysl“ a podobné terminologické záplaty.

Těm, kteří jsou obeznámeni s moderní psychologí, musí být zřejmé, že při budování teoretických základů primitivní sociologie jsme se museli obrátit na význačnou teorii lidských citů, jejíž tvůrce si nepochybně zaslouží být považován za jednoho z největších psychologů naší doby. A. F. Shand byl první, kdo upozornil, že při klasifikaci jednotlivých emocí a při výkladu zákonů citového života můžeme dosáhnout podstatných výsledků pouze tehdy, když si uvědomíme, že emoce se nevznášejí v prázdném prostoru, nýbrž jsou systematicky uspořádány kolem určitého množství objektů. Shand ve své knize *Základy lidské povahy* navíc formuloval množství zákonů, které řídí uspořádání emocí do komplexních citových vztahů. Ukázal, že morální problémy lidského charakteru mohou být objasněny pouze výzkumem uspořádání emocí. Naše diskuse nám umožnila aplikovat Shandovu teorii citových vztahů na konkrétní sociologický problém a ukázalo se, že správná analýza proměny zvířecích reakcí v kulturní jeho názory zcela podporuje. Základní odlišnosti mezi lidskou náklonností a zvířecím instinktem spočívají především v převažujícím vlivu objektu citů nad situací, v uspořádanosti citových postojů, stálosti v jejich utváření a vyhraněnosti v trvalé, adaptabilní systémy. Náš příspěvek k Shandově teorii spočívá pouze v osvětlení souvislosti utváření citových vztahů se společenskou organizací a materiální kulturou člověka.

Ve svém výzkumu citových vztahů Shand narazil na důležitý problém, a to že rozhodující emoce, z nichž se vztah skládá, na sobě nejsou nezávislé a že mají sklon být

vyřazeny či potlačeny z vědomí. V následující analýze se budeme zabývat dvěma typickými vztahy, vztahem mezi matkou a dítětem na jedné straně a otcem a dítětem na straně druhé. Tato analýza nám rovněž umožní poodhalit proces postupného vymazávání a potlačování určitých prvků z rozvíjejícího se citového vztahu.

Na tomto místě musíme podotknout, že Shandova teorie citových vztahů je úzce spjata s psychoanalýzou. Obě tyto teorie se zabývají konkrétními emocionálními procesy v průběhu života jedince. Obě dospěly nezávisle na sobě k poznání, že k uspokojivým výsledkům můžeme dospět pouze výzkumem konkrétních konfigurací lidských citů. Kdyby zakladatelé psychoanalýzy znali Shandovy práce, mohli se vyhnout mnoha léčkám metafyziky a mohli si uvědomit, že instinkt je součástí citových vztahů mezi lidmi, a nikoliv metafyzickou entitou, a mohli nám předložit méně mystickou, ale zato konkrétnější psychologii nevědomí. Na druhé straně Freud teorii citových vztahů doplnil o dva hlavní body. Byl první, kdo jasně prohlásil, že ohniskem utváření citových vztahů je rodina. Také ukázal, že proces eliminace či vymazávání je při utváření citových vztahů nesmírně důležitý a že tento mechanismus potlačení je zdrojem snadno rozpoznatelných nebezpečí. Represivní tlaky, které psychoanalytikové považují za jakousi tajemnou endopsychickou cenzuru, mohou být naší analýzou zasazeny do jasnějšího a hmatatelnějšího rámce. Represivní tlaky vycházejí ze vztahu samotného, či přesněji z principu konzistence, který musí platit v každém společensky užitečném citovém vztahu. Negativní emoce nenávisti a vzteku nelze sloučit s podřízeností rodičovské autoritě, úctou a vírou v kulturní vedení. Do vztahu matky a syna nemohou vstupovat prvky smysluplnosti, má-li tento vztah i nadále být v souladu s přirozenou dělbou rolí v domácnosti. Těmito problémy se budeme zabývat v následující kapitole.

Kapitola 9 Mateřství a pokušení incestu

Téma „původu“ zákazu incestu je jednou z nejčastěji probíraných a nejspornějších otázek antropologie. Úzce souvisí s problémem exogamie či primitivních forem manželství, s hypotézami o rané promiskuitě atd. Není nejmenších pochyb, že se exogamie vyskytuje zároveň se zákazem incestu a že je pouhým rozšířením tohoto tabu, stejně jako je instituce klanu se svými klasifikačními pojmy pro vztahy pouhým rozšířením rodiny a příbuzenského názvosloví. Tímto problémem se nemusíme zabývat, a to především proto, že sdílíme názory jiných antropologů, jako jsou Westermarck a Lowie.⁶⁹

Bude dobré si hned na začátku připomenout, že podle biologů nemají incestní svazky na druh negativní dopad.⁷⁰ Otázka, zda by pravidelný výskyt incestu byl v přirozeném stavu škodlivý, je čistě akademická. V přírodě mláďata opouštějí rodiče, jakmile dosáhnou dospělosti, a k páření dochází nahodile s jakoukoliv samicí, na kterou v období říje narazí. K incestu tak dochází pouze ojediněle. U zvířat tudíž incest nepředstavuje biologickou, a pochopitelně ani morální újmu. Navíc není důvod se domnívat, že u zvířat existuje nějaké zvláštní pokušení k incestu.

Zatímco u zvířat incest nepředstavuje biologické nebez-

⁶⁹ Srovnej Westermarckovy *Dějiny lidského manželství (History of Human Marriage)* a Lowieho *Primitivní společnost (Primitive Society)*. Některými dalšími argumenty přispějí sám v připravované práci o přibuzenství.

⁷⁰ K diskusi o biologické povaze křížení v rámci rodu viz Pitt-Rivers, *Kontakt národů a střet kultur (The Contact of Races and the Clash of Culture)*, 1927.

pečí ani pokušení, a neexistují vůči němu proto ani žádné bariéry, u člověka jsou naopak ve všech společnostech ty nejnepřekonatelnější překážky a nejprísrnější zákazy namířeny právě proti incestu. Tento fakt se pokusíme vysvětlit nikoliv pomocí hypotézy o prvním zákonu lidstva či předpokladem o zvláštní averzi k pohlavním stykům s příslušníky jedné domácnosti, ale jako důsledek dvou jevů vznikajících v kultuře. Především incestní pokušení jsou vyvolána mechanismy utvářejícími lidskou rodinu. Incestní sklony dále vedle sexuálních pokušení lidské rodině přinášejí i určitá nebezpečí. V souvislosti s prvním jevem proto musíme souhlasit s Freudem a nikoliv se známou Westermarckovou teorií, podle které existuje mezi členy jedné domácnosti vrozený odpor k páření. Ačkoliv s psychoanalýzou sdílíme předpoklad o pokušení k incestu v kultuře, nesouhlasíme s názorem, že vazba dítěte k matce je ve své podstatě sexuální.

To je zřejmě hlavní teze, kterou se Freud pokusil obhájit ve svých třech příspěvcích k sexuální teorii. Snaží se dokázat, že vazba mezi malým dítětem a matkou, a to především při kojení, je sexuální povahy. Z toho tedy plyne, že první sexuální vazba samce na matku je jednoduše vazbou krvemilnou. Tato „fixace libida“, řečeno psychoanalytickou terminologií, přetrvává po celý život a je zdrojem stálých incestních pokušení, která musejí být potlačena, a v této podobě tvoří jednu ze dvou složek oidipského komplexu.

Tuto teorii není možné přijmout. Vztah mezi matkou a dítětem je zcela jiné povahy než sexuální. Instinkty musejí být vymezeny nikoliv pouze introspektivními metodami či analýzou pocitů, jako je bolest a slast, ale především svojí funkcí. Instinkt je v podstatě vrozený mechanismus, kterým jedinec reaguje na specifickou situaci určitým způsobem chování, aby uspokojil určitou organickou potřebu. Vztah kojence k matce je založen především na jeho žádos-

ti po výživě. Svou příchylností k matčinu tělu zase uspokojuje tělesnou potřebu tepla a bezpečí. Dítě není připraveno odolávat okolnímu prostředí vlastními silami, potřebuje podporu mateřského organismu, k němuž se instinktivně přimyká. V sexuálních vztazích je cílem tělesného kontaktu a vzájemné přitažlivosti svazek, který vede k oplodnění. Oba tyto vrozené sklony, tedy chování dítěte k matce a páření, vyvolávají množství přípravných i završujících kroků, jež vykazují určitou vnější podobnost. Dělicí čára mezi nimi je však zřejmá, protože jeden soubor kroků, sklonů a pocitů kompenzuje neúplnost dětského organismu a slouží jeho výživě, ochraně a potřebě tepla, zatímco druhý soubor vede k pohlavnímu spojení a vzniku nových jedinců.

Nemůžeme proto přijmout závěr, že incestní pokušení vyvstává jednoduše ze sexuálního vztahu mezi dítětem a matkou. Smysly pocítovaná slast, kterou lze pozorovat v obou typech vztahu, je součástí každého úspěšného instinktivního chování. Právě proto, že slast je charakteristická pro všechny instinkty, nemůže sloužit jako ukazatel k jejich rozlišování. Ačkoliv musíme pro každý citový postoj stanovit odlišný instinkt, jeden prvek je oběma výše uvedeným společný. Není to jen slast, jež je součástí všech instinktů, ale také smyslová rozkoš pocítovaná při tělesném kontaktu. Žádost dítěte po mateřském organismu se projevuje neustálou příchylností k matčinu tělu v co největším rozsahu kontaktu s její pokožkou, především dotykem rtů s matčinými prsními bradavkami. Analogie mezi přípravným krokem k uspokojení pohlavního pudu a krokem završujícím uspokojení pudu dítěte je pozoruhodná. Oba pudy je třeba rozlišit především podle jejich funkce a podle zásadního rozdílu v krocích, které završují jejich uspokojení.

V čem tkví příčina této částečné podobnosti? Můžeme si vypůjčit psychoanalytickou poučku, která je dnes v moder-

ní psychologii všeobecně přijímána, a to že všechny zkušenosti pozdějšího života vyvolávají analogické vzpomínky z dětství. Shandova teorie citových vztahů nás zase poučila, že citové postoje v životě člověka jsou výsledkem postupného uspořádávání emocí. K tomu je nutno dodat, že hlavním principem společenských vazeb je kontinuita citových vzpomínek a postupné budování nového postoje podle vzoru postoje předchozího.

Budeme-li z tohoto hlediska zkoumat vznik sexuálních postojů mezi milenci, uvidíme, že tělesný kontakt spojený se sexualitou musí mít velmi zneklidňující retrospektivní účinek na vztah mezi matkou a synem. Nejen, že se milenci laskají prostřednictvím stejného média – pokožky, ve stejných situacích – v obětí, přituleni v maximální osobní blízkosti, ale prožívají také tytéž smyslné pocity. S příchodem sexuality se tedy musí nutně probouzet i vzpomínky na podobné zkušenosti z minulosti. Tyto vzpomínky se však váží na objekt, který zůstává v popředí emocionálních zájmů jedince po celý život. Tímto objektem je matka. Erotický život tak vyvolává znepokojující vzpomínky na ranou citovou vazbu k matce, která byla u chlapce již zcela potlačena a nahrazena postojem úcty, podřízenosti a kulturní závislosti. Nový druh erotické smyslnosti a sexualita se znepokojivě mísí se vzpomínkami z raného života a hrozí nebezpečí, že naruší uspořádaný systém emocí, v jehož středu stojí matka. Postoj k ní se pro účel kulturní výchovy stával čím dál tím méně smyslným a stále více v něm začal převažovat pocit duchovní a morální závislosti, praktické zájmy a společenský aspekt vztahu k matce jako středu domácnosti. Již v předchozích kapitolách jsme si ukázali, že v tomto stadiu je vztah mezi synem a matkou zastřen a že musí dojít k reorganizaci citů. Právě v tomto období vzniká v chlapcově mysli silný odpor k veškeré smyslnosti spojené s matkou. Když se potlačené vzpomínky na ranou

smyslnost začnou mísit s novými zkušenostmi, vzniká podvědomé pokušení k incestu.

Rozdíl mezi naším a psychoanalytickým výkladem spočívá v tom, že Freud předpokládá kontinuální trvání jednoho a téhož postoje k matce od dětství až do dospělosti. V naší diskusi se pokoušíme dokázat, že mezi popudy raného věku a těmi pozdějšími existuje shoda pouze částečná, že tato shoda vyplývá především z mechanismu vzniku citového vztahu, což vysvětluje, proč u zvířat incestní pokušení neexistují, a že u člověka jsou tato pokušení vyvolávána retrospektivní silou nových citových vztahů.

Nyní si musíme položit otázku, proč je toto pokušení nebezpečné pro člověka, zatímco zvířatům žádnou újmu nepřináší. Viděli jsme, že u člověka je rozvinutí emocí do uspořádaných citových vztahů podstatou společenských vazeb a kulturního pokroku. Jak Shand přesvědčivě prokázal, tyto uspořádané celky podléhají určitým zákonům: musejí být harmonické, tedy složené z navzájem slučitelných emocí; musejí být uspořádány tak, aby umožňovaly spolupráci a pružné přijímání nových prvků. V rámci rodiny začíná citový vztah mezi matkou a dítětem prvotním smyslným poutem, které k sobě oba váže hlubokou vrozenou náklonností. Avšak později se tento postoj musí změnit. Úlohou matky je vychovávat, být zdrojem kulturního vlivu a autority v domácnosti. Syn na to musí reagovat postojem pokory a úcty. Během dětství, nesmírně dlouhého období, které se v psychologii počítá od odstavení k dospělosti, musejí ve vztahu syna k matce převládat emoce úcty, závislosti a respektu spolu se silnou náklonností. V této době také musí být dokončen proces emancipace, přerušeni veškerých vzájemných tělesných doteků. Rodina je v tomto stadiu svou podstatou nástrojem kultury, nikoliv přírody. Rodiče vedou své děti k samostatnosti a kulturní dospělosti, jejich fyziologická role už skončila.

Právě v této situaci by sklon k incestu působil jako destruktivní prvek. I jen přiblížení se k matce s pokušením smyslné nebo erotické povahy by narušilo pracně vybudovaný vztah. Páření s ní by, stejně jako v ostatních případech, muselo zahrnovat dvoření a chování naprosto neslučitelné s podřízeností, samostatností a úctou. Navíc matka nežije sama. Je vdaná za jiného muže. Každé smyslné pokušení by narušilo nejen vztah syna a matky, ale nepřímo také syna a otce. Harmonický vztah závislosti a naprosté podřízenosti vůči otcově autoritě by vystřídala skutečná nepřátelská rivalita. Ačkoliv stoupencům psychoanalýzy dáváme za pravdu v tom, že pokušení k incestu musí být univerzální, vidíme rovněž, že nebezpečí, které skrývá, není čistě psychologické povahy a nemůže tedy být vysvětleno hypotézami, jako je Freudova teorie prvotního zločinu. Je-li naše analýza rodiny a jejího podílu na vzniku kultury správná, musí být incest zapovězen proto, že je neslučitelný již s položením základního kamene kultury. Rodina by nemohla trvale existovat v žádném typu civilizace, v němž by zvyky, morálka a zákony incest připouštěly. V dospělosti by docházelo k rozpadu rodin, tedy naprostému společenskému chaosu, který by neumožňoval pokračování kulturní tradice. Incest by znamenal narušení společenských rozdílů založených na věku, promíchání generací, rozvrat citových vztahů a násilnou změnu pravidel v době, kdy je rodina nejdůležitějším nástrojem výchovy. V takových podmínkách by nemohla existovat žádná společnost. Jedině druhá možnost, tedy vyloučení incestu, je cestou ke konzistentní společenské organizaci a kultuře.

Naše verze výkladu je v podstatě v souladu s názory Atkinsona a Langa, kteří považují zákaz incestu za prvotní zákon, avšak náš argument se od jejich hypotéz liší. Rovněž se neztotožňujeme s Freudem, podle nějž je incest důsledkem vrozeného chování dítěte. Od Westermacka

se naše pojetí liší v tom, že odpor k incestu nepovažujeme za vrozený pud, za přirozenou tendenci nesouložit s osobami žijícími v jednom domě od dětství, ale spíše za složitý systém kulturních reakcí. Nezbytnost tabu incestu se nám podařilo odvodit ze změny v instinktivním vybavení, ke které musí dojít zároveň se vznikem společenské organizace a kultury. Incest nemůže u lidí existovat jako normální způsob chování, protože je neslučitelný s rodinným životem, jež by rozložil v samotných základech. Rozpadl by se základní vzor všech společenských pout, normální vztah dítěte k matce a otci. Pohlavní pud nesmí být součástí žádného z těchto citů. Tento pud je nejobtížněji zvladatelný a nejméně slučitelný s ostatními. Pokušení incestu je tedy důsledkem kultury, důsledkem nutnosti vytvářet trvalé, uspořádané postoje. V určitém smyslu je tedy prvotním hříchem člověka. Ve všech lidských společnostech musí být vyvážen jedním z nejdůležitějších a nejuniverzálnějších zákonů. I přesto, jak psychoanalytici odhalili, incestní tabu člověka rozrušuje po celý život.

Kapitola 10

Autorita a represe

V minulé kapitole jsme se zabývali převážně vztahem mezi matkou a synem. Nyní se zaměříme na vztah syna a otce. Dceři budeme věnovat pozornost jen okrajově, protože, jak vyplývá z deváté kapitoly, incest mezi otcem a dcerou nehraje tak významnou roli, a ani konflikty mezi matkou a dcerou nejsou tolik nápadné. V každém případě to, co jsme řekli o vztahu syna k otci a matce, lze s malými obměnami a v menším měřítku uplatnit i na jiný soubor vztahů. Obsazení Freudovy oidipské tragedie, která se odvíjí právě od vztahu syna k rodičům, je tak z antropologického hlediska zcela správné. Freud dokonce odmítl postavit Elektru Oidipovi na roveň a my s tímto aktem ostrakismu nemůžeme než souhlasit.

V předchozích částech výkladu jsme přesvědčivě dokázali, že vztah mezi otcem a synem vychází z instinktů. Lidská rodina potřebuje muže, stejně jako zvířecí rodina samce, což se ve všech lidských společnostech projevuje principem legitimacy, podle něhož má být muž vládce a ochránce rodiny.

Zdroj otcovské autority v rodině nemá smysl odvozovat od role zvířecího otce. Ten se stěží může stát tyranem, neboť dokud jej mláďata potřebují, je zřejmě dostatečně zásoben přirozenou láskou a shovívavostí. Jakmile pro ně otec přestane být užitečný, potomci jej opouštějí.

V podmínkách kultury je však autorita otce nezbytná, neboť v pozdějších stadiích, kdy rodiče a děti zůstávají pohromadě kvůli kulturní výchově, musí určitá autorita nastolit pořádek v rodině i ve všech ostatních společen-

ských celcích, v nichž se lidé sdružují. Toto sdružování, které je reakcí na potřeby kulturní, nikoli biologické, již není dokonale řízeno instinkty, vytváří napětí a obtíže, a proto vyžaduje legitimitu určité donucovací síly.

Avšak přestože otci či jinému muži musí být v pozdějších stadiích propůjčena autorita, v raných obdobích je jeho role úplně jiná. Stejně jako je samec v počátečních fázích zvířecí rodiny ochráncem těhotné a kojící samice, také otec v lidské rodině je spíše strážcem a pečovatelem než mužem s autoritou. Když spolu se svojí ženou dodržuje tabu v době jejího těhotenství a stará se o její pohodlí, když je těhotenstvím ženy omezován a když později pečuje o děti, nehraje jeho tělesná síla, mravní autorita, náboženské výsady a zákonná moc žádnou roli. V těchto stadiích spíše plní povinnosti, než aby požíval výsad. Při plnění množství těchto intimních funkcí muž musí, a to často trochu nedůstojným způsobem, hrát úlohu ženy, nebo jí musí s některými povinnostmi pomáhat. Zároveň je často vystaven posměchu a ponížení, někdy i ze strany celého společenství, zatímco jeho žena se zabývá činnostmi považovanými za životně důležité. Již jsme několikrát zdůraznili, že otec toto všechno přijímá trpělivě a ochotně. Většinou se radostně ujímá svých povinností, pečuje o prospěch své ženy a těší se z malého dítěte.

Celý soubor zvyků, idejí a společenských vzorců, jež muži kultura ukládá, přesně odpovídá jeho významu v rodině a jeho užitečnosti pro druh v tomto období. Otec se podřizuje roli milujícího, vlídného a starostlivého pečovatele. Je nucen se přizpůsobit tělesným pochodům manželky, neboť má-li účinně plnit úlohu opatrovníka rodiny, musí jí poskytovat ochranu a projevovat lásku a něžné city. Cíl kulturního chování lidských bytostí je tedy i v tomto případě stejný jako funkce vrozeného vybavení zvířecího druhu. Tímto cílem je, aby se muž ke své těhotné partner-

ce a k potomstvu choval jako něžný ochránce. V podmínkách kultury musí takové chování trvat mnohem déle než u zvířat. Je nutné i v době biologické dospělosti potomka, avšak v počátečním období, kdy se něžné city utvářejí, je nejdůležitější. V tom spočívá zásadní rozdíl mezi zvířecí a lidskou rodinou, protože zatímco zvířecí rodina se rozpadá v okamžiku, kdy ustává biologická potřeba rodičovské péče, lidská rodina trvá. Musí být zahájen výchovný proces, v němž rodičovská láska a péče již nejsou dostačující. Učení se kultuře nespočívá v pouhém rozvíjení vrozených schopností. Kromě vzdělávání v řemeslech a umění a rozvoje vědomostí zahrnuje rovněž utváření citových postojů, vštěpování zákonů a zvyků, rozvíjení morálky. Do hry tak musí vstoupit prvek, který jsme již zaznamenali ve vztahu dítěte a matky, a to prvek tabu, represe a negativních imperativů. Výchova konec konců spočívá ve vytváření komplexních systémů typu podnět-reakce a v uspořádávání emocí do citových vztahů.

K tomu, jak víme, napomáhají různé projevy obecného mínění, veřejně pronášené morální úsudky a neustálé morální tlaky, kterým je dospívající dítě vystaveno. Rozhodující vliv má pak celkový soubor hmotných artefaktů, který tvoří rámec kmenového života a který na dospívající dítě působí v době, kdy se jeho pudy přetvářejí v množství citových vzorců. Výchovný proces se však musí opírat o pevnou autoritu určité osoby, a dítě se tak naučí oddělovat ženskou a mužskou stránku společenského života. Ženy, které se o ně starají, představují nejbližší a nejdůvěrnější vliv, něžnost domova, oporu a útěchu, na kterou je možno se vždy spolehnout. Mužský aspekt se postupně stává principem síly, rezervovanosti, honby za ambicemi a autoritou. Dítě tyto dva aspekty začne rozlišovat pochopitelně až po uplynutí kojeneckého období, kdy, jak je nám známo, otec i matka hrají podobnou roli. Matka, přesto-

že musí vychovávat a vzdělávat dítě spolu s otcem, zůstává něžná i nadále, zatímco otec je většinou nucen zastupovat alespoň minimální autoritu v rodině.

V určitém věku však přichází doba, kdy se chlapec začíná z rodinných pout vyvazovat a pouští se do světa. U společností, které provozují iniciační obřady, se tak děje propracovanou institucionální formou, kdy se nováčci seznamují s novým systémem zákonů a morálky, je jim představena autorita a učí se pravidlům kmenového života. To vše je jim často vštěpováno pomocí řízeného strádání a tvrdých zkoušek. Ze sociologického hlediska iniciace spočívá v odstavění chlapce od domácího krbu a jeho podřízení kmenové autoritě. V kulturách, u kterých iniciace není zvykem, je tento proces pozvolný a rozložený do mnoha jednotlivých kroků, ale nikdy nemůže chybět. Chlapci je postupně umožněno, či je k tomu přímo podněcován, aby opustil domov nebo se sám z jeho vlivu vyvazoval, a je zasvěcován do kmenové tradice a odevzdán mužské autoritě.

Mužská autorita však nemusí nutně znamenat autoritu otcovskou. V předchozích částech této knihy jsem ukázal, jak podřízení chlapce otcovské autoritě probíhá a jaké má důsledky. Nyní si to znovu připomeneme ve světle naší současné diskuse. Ve společnostech, v nichž je autorita dána do rukou strýci z matčiny strany, může otec zůstat pomocníkem v domácnosti a přítelem svých synů. Citový vztah mezi otcem a synem se vyvíjí přirozeně a přímo. Rané dětské postoje plynule dozrávají úměrně k chlapeckému věku a dospělosti. Otec hraje v pozdějším životě roli, která je velmi podobná té, kterou hrál i na prahu existence. Autorita, kmenové ambice, prvky represe a donucovací prostředky jsou spojeny s jiným citovým vztahem, jehož objektem je strýc z matčiny strany a který se utváří na zcela jiných základech než vztah k otci. Z hlediska psychologie vzniku citového vztahu, a zde musím opět poukázat k Shandovu

spisu, je zřejmé, že zraní dvou přirozených a vnitřně sladěných vztahů bude nesrovnatelně jednodušší než utváření citů k otci ve společnosti otcovského práva.

V otcovském právu je role otce spojena se dvěma prvky, které vytvoření citového pouta značně znesnadňují. Všude, kde je tento způsob odvozování původu spojen se silnou *patria potestas*, musí otec přijmout pozici svrchovaného vládce vybaveného mocí i autoritou. Postupně je nucen vzdát se role kamaráda a ochránce a přijmout pozici přísného soudce a krutého vykonavatele zákona. Díky této změně je citový vztah prostoupen postojem, které jsou stejně protichůdné jako smyslná touha a úcta ve vztahu k matce. Jak těžké je skloubit důvěru s represivní mocí, něhu s autoritou a přátelství s řádem, snad není třeba dále rozvádět. V předchozích kapitolách byl tento problém popsán vyčerpávajícím způsobem. Také jsme se zmínili o dalším prvku, který je s otcovským právem vždy spojen, a to i tam, kde otec nemá výraznou autoritu, totiž že syn otce zbavuje jeho pozice a nahrazuje jej. I když je otcova moc omezená, zůstává předním mužem starší generace, představitelem zákona, povinností vůči kmeni a represivních tabu. Ztělesňuje donucovací moc, morálku a omezující společenské síly. Ani pro něj není snadné přetvořit vztah původně založený na něžnosti a citovosti v represivní postoj. Toto všechno je nám známo.

Nyní je však potřeba tyto poznatky zasadit do rámce naší diskuse. Vztah otce k potomstvu nemůže být založen na vrozené reakci, která ustává v okamžiku odchodu dospělého potomka, nýbrž se v průběhu vývoje lidské rodiny musí rozvinout v pouto citové. Jádrem tohoto pouta je instinktivní něžnost otcovy reakce na potomka, avšak na tomto základě má být vybudován vztah plný strohého jednání, přísnosti a násilné represe. Otec si musí vynucovat poslušnost, být zdrojem represivních sil, zákonodárcem v rodi-

ně a nástrojem výkonu kmenového práva. *Patria potestas* otce přeměňuje z něžného a milujícího ochránce z dětství v mocného a často obávaného autokrata. Vytvořit citový vztah, do něhož vstupují takové rozporuplné emoce, musí být proto složité. A přesto právě tato kombinace rozporuplných prvků je pro lidskou kulturu nezbytná. Otec je totiž zpočátku biologicky nepostradatelný člen lidské rodiny, jehož funkcí je chránit potomstvo. Přirozené nadání láskou a něžností je kapitál, z něhož může rodina čerpat, aby si udržela otcův zájem a náklonnost. Avšak kultura znovu využívá tohoto citového postoje a ukládá na otce, jako na nejstaršího muže v rodině, funkci naprosto odlišného charakteru. Když děti, zvláště synové, vyrůstají, je pro účely výchovy i soudržnosti a spolupráce v rodině potřeba osoba nadaná autoritou, která zodpovídá za udržování řádu uvnitř rodiny a navenek za dodržování kmenového zákona. Vidíme tedy, že složitá pozice otce není pouze důsledek žárlivosti, sexuální závistivosti a nevrlosti staršího muže, jak to vykládá většina psychoanalytických spisů. Je důsledkem samotné podstaty lidské rodiny, která slouží dvěma účelům, a to rozmnožování druhu a kontinuitě kultury. Vztah otce k synovi a jeho dvě fáze, ochranná a donucovací, jsou nevyhnutelným důsledkem této dvojí funkce lidské rodiny. Citové postoje, jež jsou podstatou oidipského komplexu, ambivalence lásky a odporu mezi otcem a synem, tak mají svůj původ v momentu povznesení lidské rodiny z přírodního stavu do stavu kultury. Není třeba žádná *ad hoc* hypotéza, která by tyto okolnosti vysvětlovala. Vyplývají ze samotného uspořádání lidské rodiny.

Existuje pouze jediný způsob, jak se vyhnout nebezpečím, která vztah k otci skrývá, a to spojit typické prvky otcovského vztahu se dvěma různými osobami. Právě tuto konfiguraci nacházíme v mateřském právu.

Kapitola 11

Otcovské a mateřské právo

Nyní jsme schopni čelit tíživému problému otcovské a mateřské filiace, čili, jak jej pikantněji, avšak méně přesněji nazýváme, problému otcovského a mateřského práva.

Shodneme-li se na tom, že výrazy „mateřské právo“ a „otcovské právo“ automaticky nezahrnují autoritu nebo moc, můžeme je bez nebezpečí používat jako elegantnější ekvivalenty termínů matrilinie a patrilinie. Otázky, které jsou s mateřským a otcovským právem obvykle spojovány, se týkají jejich „počátků“, míry „primitivnosti“, „stadií“ jejich vývoje a podobně. Většina teorií matrilinie tuto instituci spojuje s existencí rané promiskuity, z toho plynoucí nejistotou otcovství, a tudíž i potřebou odvozovat příbuzenství po ženské linii.⁷¹ Variace na téma *pater semper incertus* zaplňují stránky mnoha knih o primitivní morálce, příbuzenství a mateřském právu.

Kritika namířená proti nějaké teorii nebo hypotéze musí obvykle začít u vymezení konceptu a formulace problému. Většina teorií předpokládá, že otcovské a mateřské právo jsou vzájemně se vylučující alternativy. Převážná část hypotéz řadí jednu z těchto alternativ na počátek a druhou do pozdějších stadií kultury. Například S. Hartland, jedna z nejvýznamnějších autorit antropologie v oblasti primitivní sociologie, považuje matku za „jediný základ společnosti“ (*op. cit.*, s. 2) a tvrdí, že v mateřském právu „jsou původ i příbuzenství sledovány výhradně po mateřské linii“. Na tomto pojetí jsou založena všechna díla tohoto znameni-

⁷¹ Viz například E. S. Hartland, *Primitivní společnost (Primitive Society)*, 1921, s. 2, 32 a dále.

tého antropologa. Mateřské právo chápe jako soběstačný společenský systém, který zahrnuje a řídí všechny aspekty organizace života. Autor se pokouší dokázat, „že nejstarší známá systematická metoda odvozování příbuzenství je pouze po ženské linii a že patrilinéární určování příbuzenství vzniklo až pozdějším vývojem“ (s. 10). Je však pozoruhodné, že právě v díle, v němž se Hartland pokouší dokázat prvenství matrilinéárního původu před patrilinéárním, narážíme na tvrzení, že mateřské a otcovské právo jsou vždy smíšené. Hartland říká: „Patriarchální řád a patrilinéární příbuzenství na celém světě do mateřského práva neustále zasahovaly. Matrilinéární instituce proto nacházíme téměř ve všech stadiích přechodu ke společnosti, v níž je středem příbuzenství i vlády otec“ (s. 34). Ve skutečnosti se věci mají tak, že ve všech částech světa nalzáme příbuzenství založené na mateřské linii zároveň s institucemi otcovské autority a oba tyto způsoby odvozování původu jsou neoddělitelně provázány.

Nabízí se otázka, zda je vůbec nutné nějaké hypotézy „prvopočátku“ a „po sobě jdoucích stadií“ ve vývoji odvozování původu vymýšlet, když vzápětí tvrdíme, že lidé žijí ve všech typech společnosti, od nejnižšího po nejvyšší, v přechodném stavu. Empirické vysvětlení bude spíše takové, že mateřství a otcovství na sobě nikdy nejsou nezávislé. Fakta naše zkoumání směřují k otázce, zda může existovat matrilinie, která by otce vůbec nebrala do úvahy, a zda snad tyto dva typy odvozování původu nejsou komplementární spíše než protichůdné. E. B. Tylor a W. H. R. Rivers již k tomuto pojetí směřovali a například Rivers rozděluje mateřské a otcovské právo na tři nezávislé principy odvozování, a to původu, dědictví a následnictví. Nejlépe však toto téma pojal Dr. Lowie, který do problematiky vnesl řád a rovněž představil velmi účinnou terminologii *bilaterálního* a *unilaterálního* odvozování příbuzenství. Organizace rodiny

je založena na *bilaterálním* způsobu odvozování, zatímco organizace klanu na způsobu *unilaterálním*. Lowie⁷² jasně ukazuje, že rodina je univerzální jednotka a genealogie se odvozují rovnoměrně z obou stran, a proto je více než pošetilé diskutovat o čistě patrilineární nebo matrilineární společnosti. Toto stanovisko je naprosto nevyvratitelné. Neméně důležitá je Lowieho teorie klanu. Ukázal, že ve společnosti, v níž je v *určitém ohledu* zdůrazněna jedna strana příbuzenství, vznikají rozšířené příbuzenské skupiny toho či onoho typu pokrevní nebo klanové organizace lidstva.

Je asi na místě doplnit Lowieho argument a vysvětlit, proč se některé lidské vztahy odvozují unilaterálním způsobem, jak k tomu dochází a jaké jsou mechanismy tohoto odvozování příbuzenství.

Přesvědčili jsme se, že ve všech záležitostech, v nichž jsou matka a otec pro dítě důležití, musí být příbuzenství odvozováno z obou stran. Instituce rodiny, sestávající vždy z obou rodičů a poutající dítě dvojítm svazkem, je tak u počátku bilaterálního odvozování příbuzenství. Když na chvíli oddělíme sociologickou realitu domorodého života od pravidel odvozování příbuzenství u daného kmene, zjistíme, že příbuzenství je již od nejranějších stadií života jedince odvozováno z obou stran. Oba rodiče jsou důležití, avšak jejich role není identická ani symetrická. Během života se vztahy mezi dítětem a jeho rodiči mění a za nové situace je explicitní sociologické odvozování příbuzenství nezbytné. Společnost je tak vlastně nucena si vytvořit svou vlastní teorii příbuzenství. Pozdější stadia výchovy spočívají, jak jsme se mohli přesvědčit, v předávání hmotného majetku a tradičních znalostí a dovedností s ním spojených. Spočívají také v osvojování posto-

⁷² R. H. Lowie, *Primitivní společnost (Primitive Society)*, kapitoly „Rodina“, „Příbuzenství“ a „Sourozenectví“.

ju, povinností a výsad, které jsou spojeny se vzestupem cti a společenského postavení. Předávání materiálních statků, mravních hodnot a osobních výsad má dvě stránky. Pro rodiče představuje břímě výuky, neustálého vynakládání námahy a trpělivé práce s dítětem, ale i předání hmotného bohatství, majetku a pravomocí. Z obou důvodů tedy přenos kultury z jedné generace na druhou musí stát na pevných citových základech. Musí probíhat mezi jedinci, které pojí silné pouto lásky a náklonnosti. Společnost, jak víme, má k dispozici pouze jediný zdroj takových citů, a to biologické vybavení rodičovskými sklony. Přenos kultury je proto ve všech aspektech vždy vázán na biologický vztah rodiče k dítěti a vždy se odehrává v rámci rodiny. To ale není všechno. Stále existuje možnost přenosu v otcovské nebo mateřské linii či v liniích obou. Poslední z těchto možností je zjevně tou nejméně uspokojivou: vedla by k řadě nebezpečí, obtížím a psychické nestabilitě, prvkům dvojznačnosti a zmatku. Jedinec by si vždy mohl vybrat mezi příslušností ke dvěma skupinám, vždy by si mohl nárokovat majetek ze dvou zdrojů, vždy by měl dvě alternativy a dvojí postavení. Naopak by stejně mohl přenechat svou pozici a sociální identitu jednomu ze dvou nárokovatelů. Tento typ společnosti by představoval ustavičný zdroj hádek, těžkostí a konfliktů a rovněž by, jak je na první pohled patrné, vytvořil nesnesitelnou situaci. Náš závěr potvrzuje skutečnost, že v žádné lidské společnosti nejsou původ, následnictví a dědictví ponechány nevyjasněné. Dokonce i v takových společnostech, jako je polynéská, kde si jedinec může vybrat mezi mateřskou a otcovskou linií, musí toto rozhodnutí padnout v raném mládí. Princip unilaterálního příbuzenství tedy není náhodný. Nemůže být „vysvětlen“ odkazem na představu otcovství či na nějaký rys primitivní psychologie nebo společenské organizace. Představuje jedinou možnou cestu, jak se vypořádat s pro-

blémem převodu majetku, postavení a společenských privilegií. Přesto však, jak uvidíme, nevylučuje mnoho komplikací, vedlejších jevů a druhotných reakcí. Stále existuje možnost volby mezi mateřským a otcovským právem.

Pojďme se blíže podívat, jaký je princip příbuzenství v mateřské a otcovské linii. Víme, že uspořádání jednotlivých emocí do citových vztahů je těsně spjato s uspořádáním společnosti. V procesu utváření vztahu k matce, který jsme podrobně sledovali v první části knihy a shrnuli v jedné z posledních kapitol, nenacházíme žádný výraznější otřes způsobený přeměnou rané něhy ve výkonnou autoritu. V mateřském právu třímá v rukou donucovací moc nikoli matka, ale její bratr. Ani následnictví nevyvolává mezi matkou a synem žádný antagonismus nebo žárlivost, neboť dědictví na syna přechází po jejím bratrovi. Pouto osobní náklonnosti a lásky je přitom navzdory všem kulturním a společenským vlivům silnější mezi matkou a dítětem než mezi otcem a dítětem. Není také žádný důvod zastírat, že zřetelně tělesná povaha mateřství může výrazně přispět ke zdůraznění identity mezi potomkem a matkou. Ačkoliv tak představy o rozmnožování, pocity něžnosti v dětství a celkově silnější vazba mezi matkou a dítětem vedou ke vztahu citově mnohem intenzivnějšímu, tento vztah není nijak zatěžován přenosem právního statusu a majetku. Jinými slovy, společenská norma, podle níž syn dědí po matčinu bratrovi, vztah mezi matkou a synem v matrilineální společnosti nijak nenarušuje a v zásadě způsobuje, že tento vztah je zjevnější empirickému pozorování a citově silnější. Jak jsme viděli při podrobném rozboru institucí jedné matrilineární společnosti, matčin bratr představující přísnou autoritu, společenské ideály a ambice působí velmi příhodně zvnějšku rodinného kruhu.

V minulé kapitole jsme jasně viděli, jak v otcovském právu naopak dochází při utváření citového vztahu ke

zřetelnému přelomu. V patrilineární společnosti na sebe otec musí vzít dvojí roli milujícího přítele a nesmlouvavého strážce zákona. Následkem je pak disharmonie vztahu a společenské obtíže v rámci rodiny způsobené narušením spolupráce a vznikem žárlivosti a soupeření v jejím samotném nitru.

Je dobré si uvědomit ještě jednu věc. V primitivních společnostech jsou pohlavní vztahy regulovány příbuzenstvím ještě silněji než ve společnostech civilizovaných. Rozšíření příbuzenství nad rámec rodiny v mnoha společnostech vyústuje v pravidlo exogamie a vznik klanů. V mateřském právu je zákaz incestu jednoduše rozšířen na zákaz sexuálního styku v rámci celého klanu. V matrilineární společnosti je proto vytváření postoje k sexuálním vztahům se ženami, které patří do komunity, plynulé a nekomplikované. Naopak v patriarchální společnosti musí být vytvořeno zcela nové schéma dovoleného a zapovězeného sexu, protože klanová exogamie nevzniká jen prostým rozšířením zákazu incestu vztahujícího se na členy rodiny. Patrilineární exogamie totiž nezahrnuje osobu, s níž je třeba se incestního styku vyvarovat co nejpřísněji, a tou je matka. Vidíme tak, že mateřské právo je z řady důvodů možné považovat za užitečnější princip uspořádání společnosti než právo otcovské. Jeho užitečnost se pochopitelně vztahuje k té úrovni společenského uspořádání, na níž hraje příbuzenství zásadní sociologickou úlohu v užším i klasifikačním smyslu.

Je nutné si uvědomit, že i otcovské právo skýtá podstatné výhody. V mateřském právu je autorita nad dítětem dvojitá a rodina je rozštěpena. Rozvíjí se zde složitý systém křížových vztahů, který na primitivní úrovni posiluje předivo společnosti, avšak na vyšších úrovních by přinesl mnohé komplikace. S pokrokem kultury, zánikem instituce klanu a klasifikační funkce příbuzenství, s potřebou zjednodušit

organizaci místního kmenového společenství, města a státu začíná přirozeně dominovat princip otcovského práva. To nás však odvádí od vytyčeného směru výzkumu.

Mohli jsme se přesvědčit, že relativní výhody mateřského a otcovského práva jsou dobře vyváženy a že zřejmě není možné ani jednomu přisoudit prvenství nebo širší výskyt. Výhoda unilaterálního principu odvozování příbuzenství oproti bilaterálnímu je však z hlediska právního, ekonomického a společenského nade vše pochybnost.

Nejpodstatnější je si uvědomit, že mateřské ani otcovské právo nemůže nikdy být výlučným způsobem odvozování příbuzenství nebo původu. Důraz na jeden z těchto způsobů je kladen pouze při předávání konkrétních hodnot hmotné, morální nebo společenské povahy. Jak jsem již ukázal při jiných příležitostech,⁷³ uplatnění jednoho principu bývá doprovázeno zvyky a tradicemi, které do jisté míry zastírají jeho jednostranné působení.

Vrátíme-li se ještě jednou na začátek, čili ke kritice, kterou dr. Jones vznesl vůči závěrům předchozích částí této knihy, vidíme nyní, že mateřské právo není tajemný jev vyvolaný „neznámými společenskými a ekonomickými důvody“. Mateřské právo je jedním ze dvou způsobů odvozování příbuzenství. Každý z nich má jisté výhody, avšak na straně mateřského práva možná převažují. Tou zdaleka nejvýznamnější, kterou jsme uvedli v této kapitole, jsou vyloučení silných represí z citového vztahu k otci a systém sexuálních tabu, v nichž matka zaujímá konzistentnější a vyváženější postavení.

⁷³ „Zločin a zvyk v divošské společnosti“ (Crime and Custom in Savage Society), 1926; *Nature*, suplement z 6. února 1926 a článek z 15. srpna 1925.

Kapitola 12 Kultura a „komplex“

Oblast našeho bádání, tedy jak proměny instinktivního vybavení souvisejí s přechodem z přírody do kultury, je již vyčerpána. Nyní můžeme krátce nastínit průběh naší diskuse a shrnout její výsledky. Začínali jsme u názorů psychoanalýzy na vznik a historii komplexu a narazili na množství nejasností a rozporů. Koncept *potlačení* prvků již jednou *potlačených*, teorie, podle níž neznalost principu otcovství a matrilinie byly vytvořeny jako prostředek k utlumení nenávisť, představa, že otcovské právo úspěšně řeší většinu problémů v rodině, to vše lze jen těžko sloučit s obecnou doktrínou psychoanalýzy stejně jako se základními antropologickými fakty a principy. Také jsme zjistili, že všechny tyto rozpory mají původ v představě, podle které je oidipický komplex prvotní příčina kultury, z níž teprve povstala většina lidských institucí, myšlenek a systémů víry. Ve snaze dobrat se konkrétní podoby, již podle psychoanalytické teorie tento oidipický komplex původně měl, jsme narazili na Freudovu hypotézu „prvotního zločinu“. Podle Freuda je kultura spontánně vyvolanou reakcí na prvotní zločin a vzpomínka na něj, lítost a ambivalentní postoj v „kolektivním nevědomí“ přežívají.

Tuto hypotézu jsme naprosto nemohli přijmout a to nás donutilo podívat se na věc podrobněji. Zjistili jsme, že aby tato hypotéza byla smysluplná a netříštla se o četné rozpory, musí v ní totemický zločin představovat předěl mezi přírodou a kulturou, okamžik kulturního počátku. Zásadní omyl Freudovy hypotézy stejně jako všech ostatních spekulací o prvotní formě rodiny jsme odhalili v nerozpoznání

rozdílu mezi instinktem a zvykem, mezi biologicky podmíněnou reakcí a kulturní adaptací. Předmětem našeho zkoumání se tak stala transformace rodinných vztahů pod vlivem přechodu z přírody do kultury.

Pokusili jsme se odhalit důležité změny vrozeného vybavení člověka a ukázat důsledky těchto změn pro lidskou mentalitu. Přitom jsme pochopitelně narazili na nejdůležitější témata psychoanalýzy a podařilo se nám předložit teorii přirozeného vzniku rodinného komplexu. Zjistili jsme, že komplex je nutným vedlejším produktem kultury, který vzniká v průběhu přeměny rodiny ze společenství stmelěného instinkty na skupinu spojenou kulturními svazky. Psychologicky řečeno tato přeměna znamená, že soudržnost založená na řetězci vzájemně propojených pudů je transformována v systém uspořádaných citových vztahů. Citové vztahy se utvářejí v souladu s psychologickými zákony, které řídí průběh duševního zrání tak, aby množství postojů, nálad a instinktů v daném vztahu bylo co nejmenší. Mechanismus působení těchto zákonů jsme objevili ve vlivu společenského prostředí, kulturních vlivech a přímých osobních kontaktech.

Proces vyloučení určitých postojů a popudů ze vztahu dítěte k rodičům může probíhat různými způsoby. K systematickému uspořádání těchto popudů a pocitů může docházet postupným odezdníváním určitých postojů, pomocí dramatických šoků a zkonstruovaných ideálů jako například při obřadech, či zesměšňováním a působením obecného mínění. Těmito mechanismy je například ze vztahu dítěte k matce postupně vyloučena smysluplnost a láska mezi otcem a synem se obvykle mění ve vztah plný přísnosti a donucovací moci. Působení těchto mechanismů však nevede vždy k úplně stejným výsledkům. Mnohé sváry uvnitř mysli i společnosti mají původ v chybných kulturních mechanismech, které potlačují a usměrňují

sexualitu nebo vnucují autoritu. Přesvědčili jsme se o tom velmi podrobně na několika konkrétních případech v prvních dvou částech této knihy a v její poslední části jsme našli i teoretické zdůvodnění.

Utváření citových vztahů i napětí a konflikty, které z nich vyplývají, tak do velké míry závisí na sociologickém mechanismu dané společnosti. Hlavními prvky tohoto mechanismu jsou regulace dětské sexuality, incestní tabu, pravidla exogamie, rozdělení autority a způsob uspořádání domácnosti. V tomto objevu pravděpodobně spočívá největší přínos tohoto pojednání. Podařilo se nám prokázat souvztažnost mezi biologickými, psychologickými a sociologickými faktory. Rozvinuli jsme teorii, podle níž jsou instinkty v kulturních podmínkách tvárné a instinktivní reakce se mění na kulturní formy adaptace. Z psychologického hlediska nabízí naše teorie přístup, který bere plně v úvahu společenskou faktory, ale zároveň se zbavuje hypotéz „skupinové mysli“, „kolektivního nevědomí“, „pospolitostního instinktu“ a podobných metafyzických pojmů.

Přitom se neustále zabýváme ústředními tématy psychoanalýzy, tedy problémem incestu, otcovské autority, sexuálních tabu a zrání instinktu. Závěry mé argumentace v podstatě v mnoha bodech podporují obecnou nauku psychoanalýzy, avšak v jiných je zřejmá nutnost učinit revizi. Dokonce i pokud jde o mateřské právo a jeho důsledky a funkce, výsledky bádání, které jsem publikoval dříve, ani závěry této knihy psychoanalytickou doktrínu zcela nepodvracejí. Mateřské právo, jak jsem se již zmínil, má navíc před právem otcovským výhodu v tom, že oidipický komplex „štěpí“. Autoritu rozděluje mezi dva muže a zároveň zavádí zákaz incestu, který je zcela jednoznačný a v němž exogamie vychází přímo ze sexuálního tabu v domácnosti. Poznali jsme však, že mateřské právo není na komplexu nijak závislé a že se jedná o širší fenomén, který je pod-

míněn množstvím různých příčin. Snažil jsem se je uvést konkrétně, abych se vyhnul námitce dr. Jonese, že vznik mateřského práva odvozuji od neznámých sociálních a ekonomických příčin. Pokusil jsem se ukázat, že mateřské právo lze ze dvou možných forem odvozování příbuzenství považovat za užitečnější variantu. Podstatou mého argumentu je, že unilaterální způsob odvozování příbuzenství je užíván téměř ve všech kulturách, avšak u lidí nízké kulturní úrovně má mateřská linie značné výhody před linií otcovskou. Jednou z těchto významných výhod, jimiž se mateřské právo vyznačuje, je schopnost modifikovat a štěpit „komplex“.

Dodávám, že z pohledu psychoanalytické teorie je obtížné vysvětlit, proč by komplex měl být škodlivý. Pro stoupence psychoanalýzy je komplex přece *fons et origo* kultury, počátek náboženství, práva a morálky. Proč bychom jej tedy měli odbourávat? Proč by lidstvo nebo „kolektivní mysl“ měli „vymýšlet“ nějaké způsoby, jak se ho zbavit? My chápeme komplex nikoliv jako příčinu, ale jako vedlejší produkt, nikoliv jako tvořivý princip, ale jako nedostatek v adaptaci. Tento nedostatek je méně škodlivý v mateřském právu než v otcovském.

Tyto závěry byly poprvé uvedeny ve dvou člancích, které vyšly před několika lety odděleně a nyní jsou znovu otištěny jako část I a II této knihy. I zde jsme při zkoumání obecného problému dospěli k určitému potvrzení psychoanalytické teorie, je-li chápána jako inspirace a pracovní hypotéza, a nikoliv jako systém dogmatických zásad.

Vědecký výzkum spočívá ve vzájemné spolupráci specialistů na různé obory. Antropologovi se dostalo určité pomoci od psychoanalytické školy a byla by nesmírná škoda, kdyby její zastánci odmítli spolupracovat a přijmout to, co jim je v dobré víře nabízeno z oblasti, v níž konec konců ani nemohou stát na domácí půdě. Vzestup vědy nikdy

nespočívá jen v pokroku jedním, přímým směrem. Při pronikání do nových oblastí se často s velkým úsilím osívá i neúrodná půda. Vědět, kdy je třeba opustit neobhájitelnou pozici, je pro badatele i stoupence teoretických doktrín stejně důležité jako pro pionýra objevujícího novou zemi. Nikdy by se přece nemělo zapomínat, že při vědeckých objevech lze několik zlatých zrněk pravdy získat jen trpělivým vymýváním a přesíváním hromad neužitečných oblázků a písku.